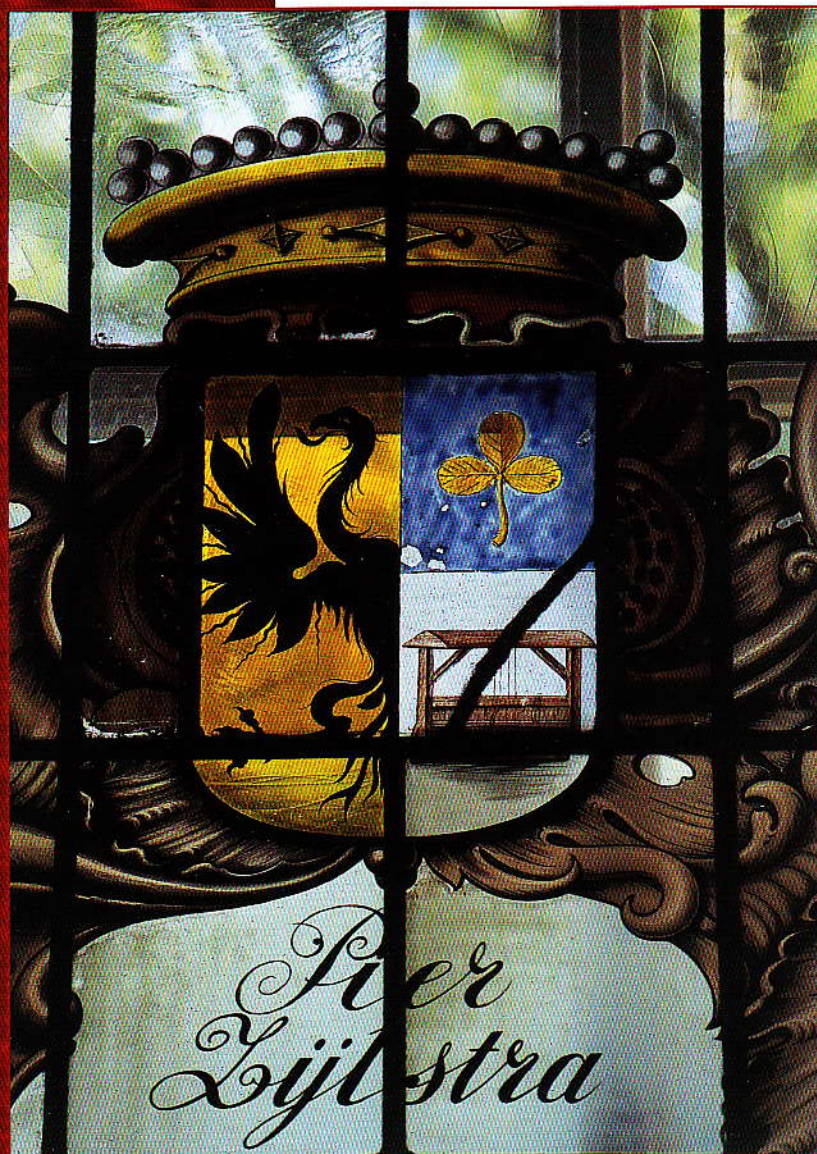

keppelstok

Inhoud van dit nummer:

- 5 HOE VERMAAKT DIT HUIS
DE VROME ZIELEN
- 24 DE YKEMA'S VAN
WYMBRITSERADIEL EN DE KERK
VAN WESTHEM
- 34 DE KERK VAN WESTHEM
IN HAAR OMGEVING
- 37 NEO-GOTIEK: NIEUW OF "RETRO"?
- 39 STICHTINGSNIEUWS
- 40 VAN DE EXCURSIECOMMISSIE

FOTO OMSLAG:

*Akkrum, familiewapen met een
kat (zijl)*

Stichting Alde Fryske Tsjerken

Westhem

Van de Redactie

“.....het opnemen niet waard, daar er niets bijzonder aan is”, zo oordeelde de rijksarchitect Adolph Mulder in 1889 in een notitie over de uit Friese moppen opgemetselde, mogelijk 14de – eeuwse toren van de Bartholomeüs kerk in Westhem. Gelukkig staat die nu nog steeds overeind, zij het tegen een veel jongere kerk.

Aan de zuidelijke oever van de voormalige Middelzee is ooit een binnenpolder aangelegd, een z.g.n. hem of ham of zo u wilt in het Fries: een him, een woord dat nog in veel plaatsnamen terug te vinden is. Aan de hemdijk was in 1443 de Albadastins door een van Harinxma, alias Donia, ingenomen en verwoest. Deze Schieringer werd in Woudsend, dat de vaarroute naar het Zuiden beheerste, op zijn beurt bezocht door de Vetkopers tijdens een “reyse”, verzachtend woord voor plundertocht. Met een “zoen” tussen partijen, later nog weer met een huwelijk beklonken, werd daarna deze strijdbijl begraven. Even leek het erop, dat de rust weergekeerd was in het gehucht. Maar opnieuw, in 1515, werd het ondersteboven gekeerd, nu door de Zwarte Hoop van George van Saksen, “Gubernator en Potestaat” van Friesland. Daarbij moest ook de kerk het ontgelden. Al overleefde deze het oorlogsgeweld, zij moest het ten slotte toch afleggen tegen de erosie van de tijd. In 1708 werden schip en koor afgebroken, met behoud van de toren en werd een nieuwe kerkzaal gebouwd. In de toren kan de bezoeker nog het spoor terug volgen tot in de Middeleeuwen. Latere onherstelbare restauraties hebben daarin helaas veel verknoeid. De restauratie in 2004/5 van deze blikvanger in het weidse landschap van Westergo wordt met veel oog voor het detail besproken door **Albert Reinstra**, zelf geboortig van het naburige Oudega. Hij betwijfelt of de toren, behalve als klokkenstoel en vluchtverblijf in tijden van gevaar, ook nog een liturgische functie heeft gehad.

De gegoede boerenfamilie Ykema beschouwde “yn ’t fjouwerkant sitte” als een vanzelfsprekendheid, evenals het bekleden van openbare functies, maar eveneens het geven van donaties aan de kerk. Tot een orgel is het daarbij nooit gekomen. Het zilveren doopvont, schenking van de familie, ging naar Blauwhuis. En de kanselbijbel is helaas door inbraak in onbevoegde handen geraakt.

De voormalige Middelzee

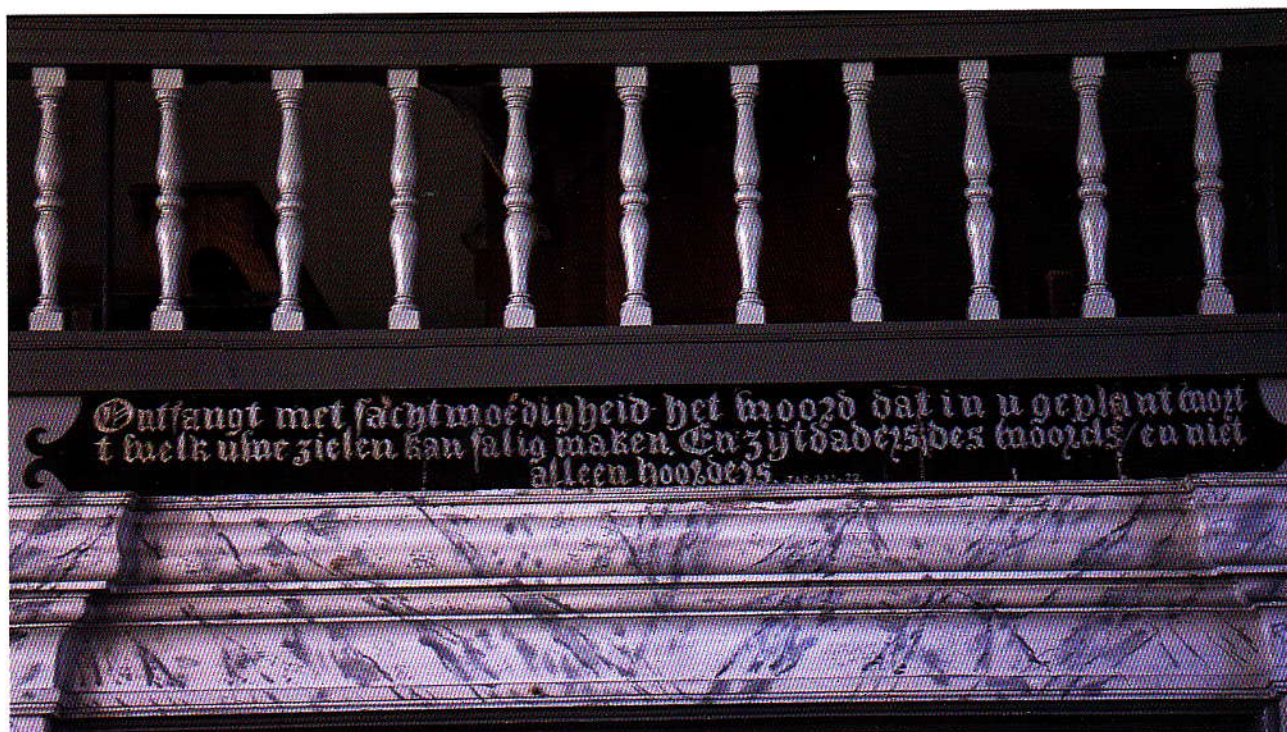
Cor Bakker, verre nazaat en eveneens “Fries om útens”, geeft een typering van de familie en haar dominante rol in de gemeenschap. Of zij met haar giften ook eigen voornaamheid wilde uitstralen: wie zal het zeggen?

Hylke Algra, “hikke en tein” in deze buurt van poelen, plassen en petgaten, maakt de lezer wegwijs in die waterrijke omgeving. Eens was het dorp welvarend door de rijke visvangst. Aan de sluis met ophaalbare schuif, de z.g.n. kat, zoals afgebeeld op een gebrandschilderd familiewapen in Akkrum en ooit in de Hemdijk in gebruik, herinneren nog steeds de zo goed als enige straatnaam in Westhem en menige plaatsnaam elders.

Pastoor Leo van Ulden, aan wiens herderlijke zorg de

Katholieke eilandjes in deze streek zijn toevertrouwd, komt terug op zijn beeldende toespraak tijdens de laatste donateursbijeenkomst in Roodhuis. Hij geeft nader antwoord op de aan hem gestelde vraag wat het kenmerkende verschil is tussen gotische en neogotische architectuur. Mengeling van devotie en nostalgie.

Dit jaar wordt een begin gemaakt met de aanpak van twee zeer oude crepeergevallen, de kerkjes van Boer en van Ter Idzard. De Stichting heeft er zich bijzonder voor moeten inspannen om het zo ver te krijgen. Want nog altijd doet opgeld wat de voorzitter van het Nationaal Restauratiefonds Mr. Pieter van Vollenhoven onlangs over de kwetsbaarheid van onze monumenten zo treffend zei: “Monumenten spreken niet voor zich zelf!”

Westhem, vermaning tot een deugdzzaam leven

‘HOE VERMAAKT DIT HUIS DE VROME ZIELEN’

Albert Reinstra

Inleiding

Een kleine 200 jaar lang werden de kerkgangers in Westhem met deze tekst geconfronteerd. Of ze de in het Latijn gestelde woorden konden lezen is de vraag, maar wie de kerk verliet zag ze in ieder geval boven de binnendeuren van de peiwand. Het bord met het opschrift is helaas verdwenen maar het ‘huis’ kan weer tijden mee en ‘vermaakt’ nog steeds de ‘zielen’, zij het misschien op een iets andere wijze.

In 2004-2005 werd de kerk aangepakt. Onder leiding van architect Gerben Brouwer en de Stichting Alde Fryske Tsjerken is door timmerlieden en metselaars van restauratieaannemer Bouw '75 bijna een jaar lang hard gewerkt om zowel de 14de-eeuwse toren als de kerkzaal uit 1708 in constructief opzicht veilig te stellen en het gebouw multifunctioneler en gebruiksvriendelijker te maken. Om dit te realiseren bleek onder andere een

Het exterieur na de restauratie

nieuwe betonfundering noodzakelijk en moesten diverse leidingen en afvoeren worden aangelegd ten behoeve van een keukentje en een toilet. De kerk werd hiervoor ont ruimd en ruim 60 cm. diep uitgegraven. Bij die werkzaamheden kwamen interessante bouwhistorische en archeologische vondsten tevoorschijn die iets meer vertellen over de geschiedenis van kerk en toren. Deze vondsten zijn door ondergetekende namens de Rijksdienst voor de Monumentenzorg vastgelegd en uitgewerkt in de volgende tekst en tekeningen.

Overzicht kerkinterieur richting het oosten van voor de restauratie

Tijdens de uitwerking van de documentatie kwam nog een 'nieuwe' bron aan het licht. Sytse ten Hoeve was namelijk zo attent te wijzen op een handgeschreven kopie uit 1900 van een oud kerkboek, dat voor € 495 te koop werd aangeboden bij een antiquariaat in Haarlem.¹ De catalogusomschrijving was duidelijk: 'Dit is het kerke boek tot Westhem. 1704 gekoft voor Foeke Rinties als kerkvoogt van den zelve dorpe'.² Een poging om het boek te verwerven bleek echter net te laat. Het spoor naar het boek en de nieuwe eigenaar liep in eerste instantie dood totdat ik via Hilleen de Jong van de plaatselijke commissie in contact kwam met een nazaat van de Ykema's, een boerenfamilie waarvan verschillende leden in de kerk begraven zijn. In Arnhem, bij Cornelis Bakker, viel ik van de ene verbazing in de andere. Zo bleek hij niet alleen in bezit van een kopie van de kopie, maar wist hij ook te melden dat het origineel nog bestaat en zich in een familiearchief te Brussel bevindt. Navraag bij de eigenaar leerde dat het boek gefotografeerd is en bij het Centraal Bureau voor Genealogie (CBG) in Den Haag op microfiches te bewonderen is. Via, via kwam per toeval ook de eigenaar van de kopie weer boven water. Net als de vorige eigenaar van het boek – Sipke Dijkstra, oprichter van antiquariaat en uitgeverij De Tille te Leeuwarden – blijkt ook deze persoon een band te hebben met de omgeving. Het opmerkelijke verhaal achter de kerkboeken vindt u verderop in deze Keppelstok.

Al de moeite voor het achterhalen van het kerkboek was niet voor niets. Het boek beslaat namelijk de periode 1701-1824, de tijd waarin de huidige kerk werd gebouwd. Niet alleen de financiële administratie betreffende de bouw is erin terug te vinden, ook de betrokken ambachtslieden staan genoemd, net als vele kleine reparaties en onderhoudsposten. Belangrijke tot nu toe niet gepubliceerde informatie die niet alleen inzicht geeft in de financiering en het bouwproces maar ook antwoord geeft op vragen omtrent het meubilair. Wie het waren, wat ze maakten en wat het destijds kostte

zal verderop ter sprake komen, nadat de algemene historie en de bouwgeschiedenis van de toren zijn toegelicht.

De oudste historische bronnen

Over de oorsprong van Westhem tasten we in het duister. Archivalische bronnen ontbreken en archeologisch onderzoek naar de verhoging waarop de kerk is gebouwd heeft nog niet plaatsgevonden, al wordt aan de terp wel een hoge archeologische waarde toegekend en zou ze uit omstreeks 500 tot 250 voor Christus dateren.³ Ook vermeldt de archeologische databank dat het hier gaat om de plek met als toponiem Feytebuorren. Deze naam komt echter niet op oude kaarten voor en moet, net als de straatnaam, afgeleid zijn van de namen van pastoor Hoyte Feytez en zijn broer Renick Feytez die in 1543 in de Beneficiaalboeken genoemd worden als gebruikers van het pastorieland. In een lijst met kerken in Westergo van het bisdom Utrecht, gedateerd in het derde kwart van de 13de eeuw, komt Westhem niet voor en ook in kloosterbezittingen vinden we het dorpje net ten zuiden van de Hemdyk evenmin genoemd.⁴ Pas in de 15de eeuw is er de eerste schriftelijke vermelding van de parochie, en wel in 1440, in een vernieuwde versie van de voornoemde 13de-eeuwse belastingenlijst.⁵ De kerk maakt dan deel uit van het dekenaat Bolsward dat onder het bestuur van de proost van de Sint Jan te Utrecht stond. Twaalf jaar later, om precies te zijn op 4 oktober 1452, wordt de laatste wil van Bawck, vrouw van Hessel opgemaakt. In dit testament schenkt ze de kerk te Westhem zes pondemaat land, echter onder voorwaarde dat het niet eerder verkocht mag worden dan wanneer de kerk vertimmerd wordt.⁶ Omstreeks 1482 wordt er door het bisdom weer een taxen(belasting)lijst opgemaakt waarin Hemilych en Woschem staan genoemd, beide slechte afschriften van Hemdyck en Westhem uit het oudere register van 1440. Belastingen vormen ook de reden voor het noemen van Westhem in 1505 en 1511. In het Charterboek van Friesland, dl. II, vinden we op p. 25 onder 'Weymbritzeradeel' de 'jaertax' genoemd die voor Westhem

De oudste klok uit 1353 na de uitname in de Tweede Wereldoorlog. De witte M staat voor monumentaal, het teken dat de klok zeer waardevol was en gespaard diende te worden. Het volledige opschrift luidt: ANNO DNI M CCC L III P LVIDVLPRV CVRATIV I VVEo / STHEIM IHESVS MARIA BARTOLOMEVS

werd vastgesteld.⁷ Deze bedroeg 'xvii floreenen' (gelijk aan het nabij gelegen Sandfirden), terwijl de 'Renthen' uitkwamen op icxxij floreenen en xxiiij stuivers. Kort hierna, in 1508, maakt de pastoor van Oosterend, heer Goffa, zijn testament op en neemt daar naast bepalingen over het bekende Sint-Geertruidsleer van Abbega ook in op dat wanneer de erfgenamen afzien van de erfenis zij deze tot profijt van de kerken te Abbega, Wolsum en Westhem moeten bestemmen.⁸

In 1511 is het Register van Aanbreng gereed, een overzicht waarin de pachtwaarde van landerijen in Friesland is vastgelegd.⁹ De 'Sinte Bartholomeus patroens' landen te Westhem worden genoemd en ook de pastoriegronden die door pastoor 'Heer Hessel' worden gebruikt staan opgesomd. Zo heeft de pastoor o.a. 14 pondemaat grasland waarvan 'die westereijnd lecht an dat kerckhoff'.

Dat Bartholomeus de patroonheilige was van de kerk wordt ook bevestigd door de klok uit 1353 waarop hij na Jezus en Maria staat vermeld.

In dezelfde tijd (rond 1511) is er een hevige strijd gaande tussen enerzijds de Schieringers die het Saksische bewind steunden en anderzijds de Vetkopers die met behulp van Hertog Karel van Gelre de macht probeerden te grijpen. Tijdgenoot Worp van Thabor beschrijft de strijd in zijn Kronijken van Friesland.¹⁰ Dat het er soms hevig aan toe ging en ook Westhem niet gespaard bleef, blijkt bij de verhalen over de gebeurtenissen in mei 1515 wanneer Grutte Pier op de Zuiderzee met 18 schepen 36 Saksische schepen verslaat, en daarmee voorkomt dat de huurtroepen van George van Saksen, 'Dye Swarte Hoep' genaamd (vanwege het vele platbranden), betaald konden worden. De Zwarte Hoop, die in Bolsward lag, hoorde dit en hierdoor 'syn sy verbolgen geworden ende toegen des anderen dages daernae, dat was des dingesdaege in dye cruisdagen, uit Boelswert ende branden al den husen, daer in Bolwart stonden, ende daertoe 15 dorpen in Wonseradeel ende Wymbritseradeel met vele kercken. In Winbritseradeel branden se Nylant meest al heel op, Foldsgare, Westhem met dye kercke ...', aldus Worp van Thabor. Als de rust is weergekeerd wordt er in het begin van de jaren '40 van de 16de eeuw een onderzoek ingesteld naar de kerkegoederen. De inventarisatie-resultaten zijn vastgelegd in de zogenaamde Beneficiaalboeken.¹¹ Uit de geschriften blijkt dat de kerk of patroon net als in 1511 nog altijd 4 pondemaat land bezit –t Heylige landt en Muncke acker-, de pastoor Hoyta Feytezoen 32 1/2, waarvan 11 pondemaat door hem zelf en zijn broer Renick de rest gebruikt. Verder is er 3 pondemaat buitenland 'die somtijds hoere lasten nauwelick hoeden mocht ofte seer weijnich opbrocht' en wat renten uit 9 verschillende sate's, waaronder 26 stuivers uit de nabij gelegen 'Heringahuyster zaete' en een rente uit de plaats 'leggende aen den Hemdyck op den Hoeck'.

Tot zover een greep uit de geschreven informatie over Westhem van vóór de Reformatie. Voor gebeurtenissen

na de Reformatie verwijs ik graag naar het degelijke boekwerk: 'Geschiedenis van de parochie Sensmeer Blauwhuis' van H. Oldenhof en M.J. Ydema dat in 1951 verscheen en ook veel informatie bevat over Westhem en Wolsum, de oude dorpen op wier grondgebied de rooms-katholieke parochie ontstond.¹²

Terug nu naar de materiële bronnen, die aantoonbaar verder teruggaan in het verleden. Zo dateert de oudste klok volgens het opschrift uit 1353 en kan de toren mogelijk nog iets ouder zijn. De kerkzaal is in 1708 gebouwd en heeft verschillende voorgangers gehad. Opgegraven fundamenteën en bouwsporen aan de toren vormen hiervan het bewijs. Wat er zoal aan de toren valt te zien en welke bouwsporen er met betrekking tot de kerk zijn gevonden zal hierna per bouwdeel worden besproken.

*De jongste klok uit 1639. Hiervan luidt het opschrift:
INT IAER ONSES HEEREN MDCXXXIX HEEFT MY
IACOB NOTEMAN GEGOTEN VOR WESTHEM*

De toren

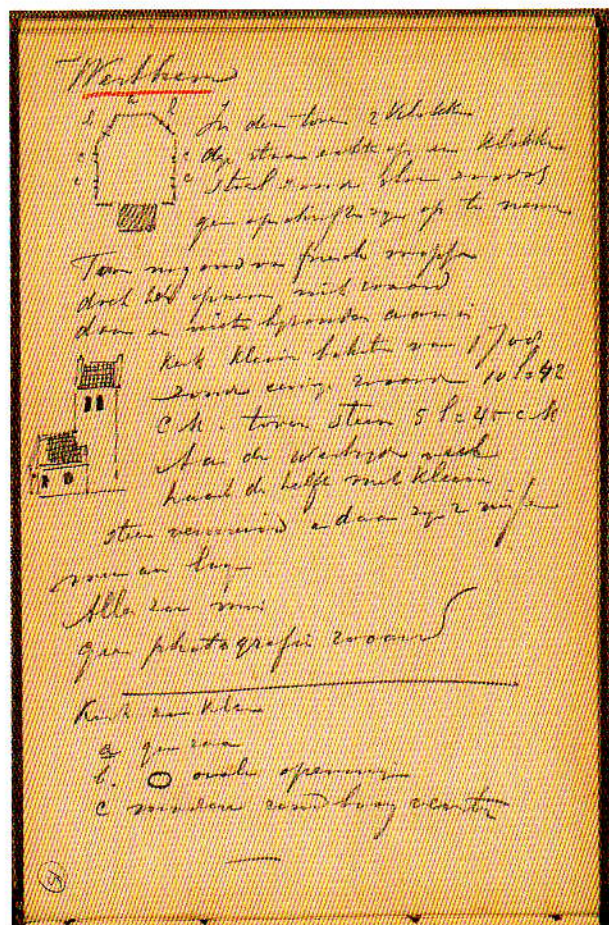
De zadeldaktoeren vormt het oudste deel van het kerkgebouw. Het is een bouwwerk van ruim 20 meter hoog met een grondvlak van circa 5 meter in het vierkant. De binnenzijde bestaat tegenwoordig uit vier lagen van elkaar gescheiden door betonvloeren uit 1956-1957, toen het gebouw onder leiding van architect B. Leeman uit Sneek door aannemer E. Feenstra uit Nijland werd gerestaureerd.¹³ Bij die 'restauratie' werd ook de eikenhouten klokkenstoel afgezaagd, waardoor alleen de top behouden bleef. Gezien de constructiekenmerken -als onder andere de telmerken (gehakte) en houtverbindingen- kon dit restant nog uit de tijd van de jongste klok, uit 1639, dateren. Bij de laatste restauratie is de draagconstructie naar de oude hoogte teruggebracht en kon slechts de balk waar de klokken aan hangen worden bewaard.

De toren is in de loop der tijd voortdurend hersteld en gewijzigd. Weer en wind maar ook het gebrek aan onderhoud of rampen als omschreven in 1515 hebben gevolgen gehad voor het metselwerk. Uit de uitgaven in het kerkboek blijkt dat er in de 18de eeuw niet veel is uit-

De toren in zijn huidige toestand weergegeven zonder west- en zuidgevel

gegeven aan onderhoud. Dit wreekt zich uiteindelijk in de 19de eeuw. Op 11 augustus 1838 komen de floreenplichtigen van Westhem namelijk bijeen om te vergaderen 'over eene hoogstnoodzakelijke reparatie aan den Toren aldaar en tot winding der kosten hiervoor benodigd'. In het verslag lezen we: 'dog de Toren over deszelfs geheelen omvang moest worden gerepareerd zoo wel wat dit metzelwerk betrof als om dezelve door ijzeren ankers en binnen houtwerk in een meer duurzaam en vast verband te brengen'. De kosten waren echter hoog -421 gulden en 50 cent- en ook al vonden de 'Floreenplichtigen naar hun inzien de reparatie aan den toren bovengenoemd wel noodzakelijk', zodat die 'nu en spoedig vereischt werd', zo vonden ze ook dat de reparatie 'op eene veel kleinere schaal konde geschieden'. Op 15 december kwam de gemeenschap weer bijeen. Nu was men op verzoek van de kerkvoogden opgeroepen om te vergaderen over een voorstel 'streckende tot verkoop van drie kamers toebehoorende aan de Hervormde kerkvoogdij van Westhem en staande in dat dorp, ten einde uit de eventuele koopsom van die kamers te vinden de kosten welke gemaakt hebben moeten worden tot eene zeer noodzakelijke reparatie aan de toren van laatstgenoemd dorp en welke reparatie nagenoeg vierhondertentwintig gulden heeft gekost.' De verkoop gaat uiteindelijk niet door en de ramp wordt alleen maar groter: 'daar de huizing op de Pastorij zathe te Westhem in het grootst verval is, zoodat dezelve naauwelijks gerekend wordt bewoonbaar te zijn, zoo is het principal voorstel de bouwring eener nieuwe huizing zoo als voor de zathe geschikt gerekend zal worden' (7-1-1841). De problemen blijven. In 1862, op 21 juni, komen de floreenplichtigen bijeen om 'te delibereren en besluiten over eene belangrijke herstelling van de toren te Westhem en het vinden van de daartoe benoodigde fondsen'. De kosten zijn begroot op f. 371,- en de floreenplichtigen hebben 'met 61 tegen 18 stemmen besloten de kerkvoogden te magtigen om de bedoelde herstelling nog in dit jaar te bewerkstelligen en daar toe de vereischte gelden te negotieren'.

Tekening die rijksarchitect Adolph Mulder maakte in 1889. Het bijschrift gaat als volgt:
 Westhem. In den toren 2 klokken deze staan echter op een klokkenstoel zonder vloer zodat geen opschriften zijn op te nemen. Toren nog oud van friesche moppen doch het opnemen niet waard daar er niets bijzonder aan is. Kerk kleine baksteen van 1708 zonder enige waarde. 10 l = 42 cm toren steen 5 l = 45 cm. Aan de westzijde veel haast de helft met kleine steen vernieuwd en daar zijn 2 ... an lagen. Alle zeer min geen fotografie waard kerk zeer klein
 A geen raam
 B O ovale openingen
 C modern rondboogvenster

De toren is opgetrokken in massief metselwerk.¹⁴ In dat metselwerk zijn aan de binnenzijde op een regelmatige afstand doorgaande gaten zichtbaar. Deze uitsparingen zijn steeds om de negen metsellagen rondom te vinden, waarbij opvalt dat de gaten bij de hoeken diagonaal door het muurwerk gaan. Door deze zogenaamde kortelinggaten, die in later tijd aan de buitenzijde werden dichtgezet, waren de draagbalken gestoken waarop de steigerplanken lagen tijdens de bouw.

Het onderste deel van de toren is tegenwoordig één geheel met de oorspronkelijke verdieping maar vormde

De zuidwesthoek van de toren aan de binnenzijde. Beneden de oorspronkelijke begane grond die van oudsher overwelfd was. Op de verdiepingshoogte de spleetvensters in de west- en zuidmuur

Reconstructie van de onderbouw van de toren, met zicht naar het noordoosten

ooit een zelfstandige ruimte die slechts via een opening in de zuidgevel toegankelijk was. Het vertrek was overspannen met een koepelvormig gewelf waarvan slechts de hoekaanzetten en enkele boogvormige afdrucken bewaard bleven. Wanneer het gewelf is gesloopt is niet geheel duidelijk.¹⁵ De ruimte had in elk gevelvlak een grote uitsparing die nog steeds aanwezig is. Uit de kleine sponning in de dagkanten blijkt dat de 63 cm. brede en 60 cm. diepe nis aan de noordkant een deurtje moet hebben gehad. Een functie als kast of bewaarruimte lijkt daarom voor de hand te liggen. De tegenoverliggende nis

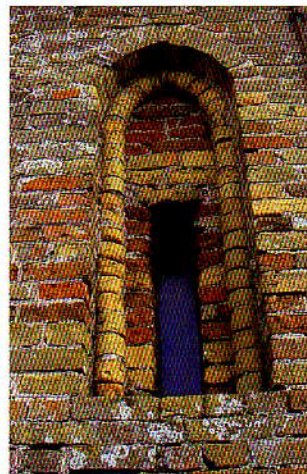
Twee van de bewaard gebleven nissen die bij de doorgang naar de toren tevoorschijn kwamen

in de zuidgevel was de toegang. Hier moet zich een zware deur hebben bevonden, gezien de ijzerresten van de duimen waarop de deurgehengen draaiden. Omdat er de nodige reparaties hebben plaatsgevonden is niet duidelijk of de deur van binnenuit met een houten balk afgesloten kon worden. Daglicht kwam vermoedelijk binnen via een smalle lichtspleet in de westgevel. De nis aan deze zijde met de trapsgewijze sprongen in de afsluitende boog lijkt hierop te wijzen.

In de 4.93m brede oostmuur van de toren zijn aan de kerkzijde vijf nissen tevoorschijn gekomen. Alle openingen zijn 31 cm (steens) diep maar de breedte van de nissen varieert. Zo zijn de twee meest zuidelijke exemplaren 46 cm breed, meet de middelste 72 cm, de volgende 82 cm en de laatste 55 cm. De onregelmatige verdeling vinden we ook terug in de muurdammen tussen de nissen. Deze zijn van zuid naar noord respectievelijk 47 cm., 32 cm., 32 cm., 23 cm., 33 cm. en 28 cm. De beide nissen aan de zuidkant en de buitenste nis aan de noordzijde worden afgesloten door een halfsteens hoge segmentboog. De overige twee zijn door latere verbouwingen afgetopt. Opmerkelijk is de hoogte van de nissen.

De onderkant bevindt zich namelijk slechts op twee met-sellagen boven de grondverbetering van de fundering. In de nissen zijn op enkele plaatsen raaplagen van kalkmortel waargenomen. Dit zou er op kunnen duiden dat de nissen van oudsher met kalk afgewerkt en zichtbaar waren.

De verdieping van de toren was van oorsprong slechts toegankelijk vanuit de kerk. In de zuidoostelijke hoek bevond zich een smalle en hoge doorgang, afgesloten door een gemetseld boogje. Omdat in later tijd een doorbraak richting het kerkship is gemaakt, is slechts een klein deel van de doorgang bewaard gebleven. Deze doorgang was afgesloten met een deur die de toren indraaide, zo blijkt uit de ijzerresten van de duimen die zichtbaar zijn. Via de opening kwam men in een klein vertrek met een stenen vloer. De vierkante ruimte had twee vensters, één in de westgevel en één in de zuidmuur. Beide exemplaren zijn gaaf overgeleverd, al is de laatste in later tijd aan de buitenzijde dichtgemetseld. Het zijn brede en hoge nissen, beëindigd door een boog, die naar buiten toe op ca. 70 cm diepte versmallen tot een lichtspleet. De buitenzijde van het westelijke venster is

Het spleetvenster met kraalprofiel in de westgevel van de toren

versierd met een rondstaafprofiel; of ook het zuidelijke exemplaar op deze wijze was vormgegeven is door latere reparaties onduidelijk. Dit laatste venster is asymmetrisch in het gevelvlak gesitueerd; de reden hiervoor is waarschijnlijk de toegang tot de verdieping in de zuidoosthoek. Aan de koude en donkere noordkant ontbreekt een lichtopening; hier zijn echter twee kaarsnissen bewaard gebleven.

De kaars- of lampnis met 'driepas' aan de bovenkant

Deze opmerkelijke steensdiepe nisjes zijn op verschillende wijze in de vorm van een driepas beëindigd.

Vergelijkbare driepasnissen zijn mij bekend uit de Broerekerk te Bolsward (zuidmuur zuiderzijbeuk, meest oostelijke travée) en uit de koorsluiting in Tjerkwerd, beide op omstreeks 1300 te dateren.

Op 3.5m boven de vloer, op dezelfde hoogte als de tegenwoordige betonplaat, bevond zich het houten plafond gedragen door een drietal balken. Dit niveau zal net als nu toegankelijk zijn geweest via een lange ladder. Mogelijke sporen hiervan zijn ingekapte gaten in de noordgevel.

De 2de verdieping had en heeft slechts in de westgevel een venster. In tegenstelling tot de lagen eronder wordt dit venster niet met een segmentboogje afgesloten maar door een zogenaamde keperboog (omgekeerde V).

Ook deze lichtopening eindigt in een spleet en is aan de

*Het verdiepingsvenster in de westgevel van de toren.
De donkere kortelinggaten links gaan onder een hoek van 45 graden door het muurwerk*

buitenzijde in een halfsteensdiepe uitsparing gevat, echter minder hoog, zonder spitsboog en zonder rondstaafprofiel. Het venster is eveneens asymmetrisch in het muurvlak geplaatst. De reden voor de situering zuidelijk van de middenas is mogelijk de plaats van de ladderopening bij de noordgevel. Ook op dit niveau is een reeks ingekapte gaten zichtbaar en wel in de oostgevel. Gezien de schuine lijn naar boven en de onderlinge afstand tussen de gaten lijken we ook hier met het restant van een verdwenen ladder te maken te hebben, al is niet geheel duidelijk hoe die geconstrueerd was. Sporten in de muur en een ladderboom aan de overzijde? Net als de begane grond en de 1ste verdieping is deze laag gemetseld van grote bakstenen waarvan 10 lagen en een voeg circa 91cm hoog zijn. De 3de verdieping daaren-

Op de verdieping van de toren zijn een aantal ingehakte kepen zichtbaar die mogelijk te maken hebben met een oudere ladderconstructie. De grote gaten recht boven elkaar zijn de zogenaamde kortelinggaten

tegen heeft een iets kleinere lagenmaat en een ander steenformaat. Op dit niveau ontbreken gevelopeningen en wordt het muurwerk sprongsgewijs dunner. Dit is de laag waar de klokkenstoel aanving (en sinds de afgelopen restauratie ook weer begint). Het muurwerk met daarin de acht galmgaten verschilt met het gedeelte eronder. De paarsrode bakstenen in dit hoogste deel van de toren zijn 26-27x13x6-6.5 cm, groot bij een 10 lagenmaat van 73 cm. Dit formaat steen kan in het algemeen zo na 1500 gedateerd worden. Een herbouw van de top, na de

verwoestingen van 1515, lijkt dan ook waarschijnlijk. De geveltoppen van het zadeldak tenslotte zijn beide vernieuwd in 1955, net als de kap.

Datering en functie toren

De toren wordt in de literatuur gedateerd ergens tussen de vroege 13de en het midden van de 14de eeuw, een periode van zo'n 150 jaar. Op basis van enkele bouw- en architectuurhistorische kenmerken kan de ouderdom iets worden aangescherpt. De 'kraal' of 'rondstaaf' van het westelijke venster en de ruimtelijke indeling/opbouw van de toren duiden wel op een romaanse oorsprong. En vroeg te dateren zijn ook de lange bakstenen (30-32 cm.), die voor deze regio vrij uitzonderlijk zijn. Maar de driepassen van de kaarsnissen, de spitsboogvorm van het spleetvenster in de westmuur en het zogenaamde 'Vlaamse' metselverband wijzen daarentegen op een bouw die eerder omstreeks 1300 ligt dan 100 jaar eerder. Vast staat in elk geval dat de toren er in 1353 stond. Of de bewaard gebleven klok met dit jaartal, geschonken door de geestelijke Luidulprus, de bekroning vormde van de bouwcampagne mag niet geheel uitgesloten worden. Een vraag in het verlengde van het voorgaande is die over de functie van de toren. Gezien de representatieve nissen, het koepelgewelf en de toegangen tot de vertrekken lijkt het bouwwerk meer functies te hebben gehad dan slechts het onderkomen voor klok en klokkenstoel. De overwelfde begane grond bevatte bergruimte en had zelfs een muurkast. Vanwege het feit dat de ruimte via de zuidkant van buitenaf toegankelijk was, is het denkbaar dat hier voorraden werden opgeslagen die dankzij de dikke muren goed geïsoleerd en min of meer afgesloten voor ongedierte bewaard konden worden. De verdieping was alleen door middel van een ladder of trap vanuit de kerk bereikbaar. Via een smalle opening en een deur die het torenvertrek in draaide kwam men in een ruimte met twee lichtopeningen en kaarsnissen. Ook deze ruimte kan als berging gediend hebben, maar dan voor kerkelijk gerei. Als een soort primitieve sacristie was dit vertrek goed afsluitbaar en moeilijk toegankelijk. Bij vergelijk-

bare torens is wel de theorie geopperd dat het vertrek op de verdieping functioneerde als kapel, meestal aan de aartsengel Michaël gewijd, of als zetel voor de lokale heer.¹⁶ Of dit ook in Westhem het geval was valt te betwijfelen. Het ontbreken van een brede, open verbinding met de kerk lijkt hier niet op te wijzen. De toren als vluchtverblijf in tijden van onrust is ook een veelgehoorde suggestie. Het moeilijk toegankelijke bouwwerk met de massieve muren was er geschikt voor. Dat torens ook wel degelijk zo gebruikt werden blijkt wel uit de verhalen van Worp van Thabor. Hij beschrijft bijvoorbeeld de gebeurtenissen in Ypecolsga in 1496 als volgt:

*'Doe quaemen die knechten soe machtich weder, dat die huysluiden worden verweert, ende liepen op die kercke toorn in Ypecolgae. Die knechten hebben die kerck angesteecken ende alheel verbrandt, met all dat gheen, datter in was: want die kercke met riedt was gedeckt. Die huysluiden, die in die kercke toorn waeren, quaemen by die clocke touwen, boven uit die clockgaeten, neder, ende ontliepent in die roock, datse die knechten niet cregen.'*¹⁷ Heet ging het er ook aan toe in Folsgare. *'Die huysluyden liepen in die kercke [toe Folsgara], om huer lyffe te bergen. Doe brochten sy vuer an den kercke duer, ende branden die duer in, ende sloegen een oldt man doot, die voor den priester op zyn knyen lach, ende biechte. Doe die ander huysluiden dat saegen, liepen sy op die kercke toorn. Ende, want sy den toorn niet mochten crygen, off sy mosten den kercke branden, soe dwongen sy den pastoer, dat hy dat weerdige, heilighe sacrament solde draegen uit die kercke; ende sy droegen die beelden uit, ende staecken den kercke an die brandt, ende branden ses mannen; ende vier vielen vanden toorn uit, daer die twee van worden dootgeslaegen, ende twee ontquamen.'*¹⁸ Stevig gevochten werd er ook in Kornwerd waar 'jonge Ede' zich in de toren verschanste. Worp schrijft: *'... soe hadde hy (Ede, red.) Coornwerde toorn beseth, ende roofde op Gronigers verbondes vrunden. Juw ende Tyerck, met huer hulpers, stormden den toorn sterck an, met vuer ende roock, ende deden groten arbeit, om die toorn toe winnen. Daer teghen weerde hem Ede, ende zyn hulpers, zeer vromelick, om den toorn toe holden, werpende machtich met ste-*

*nen, die sy daer toe vooren op hadden gebrocht, vanden toorn.'*¹⁹

Zoals blijkt uit de verhalen was de kerktoeren in tijden van nood inderdaad een vluchtverblijf en nog enigszins veilig.²⁰ De verdedigbaarheid was echter minimaal door de smalle lichtspelen die vanwege de geringe bewegingsruimte en het beperkte schootsveld ongeschikt waren als schietspleet. Daarnaast zal een lang verblijf bij belegeringen in de beperkte, onverwarmde ruimte geen pretje zijn geweest, zeker niet met tientallen mensen.

Bijzonder zijn de vijf nissen aan de kerkzijde op het niveau van de begane grond. Deze nissen kwamen al eens eerder ter sprake in de Keppelstok. Zij werden door Steensma geïnterpreteerd als decoratieve nissen ter versiering van de muur.²¹ De nissen waren gezien een aantal restanten bepleisterd. Vergelijkbare voorbeelden zijn zeer schaars. Slechts in het oostelijk deel van Friesland, in Buitenpost, Kollum en Ureterp zijn eveneens aan de kerkzijde nissen uitgespaard in de toren. Echter deze nissen flankeren een grote imposante doorgang naar de toren, die daardoor als het ware bij de kerk wordt getrokken. De overwelfde torenruimte lijkt in die gevallen eerder een liturgische functie te hebben gehad, vergelijkbaar met de torenruimte in Bozum waarvan uit de bronnen bekend is dat zich hierin een doopkapel bevond.²²

Kerkgebouw

Voorgangers

Over de voorgangers van het huidige kerkgebouw zijn we slecht ingelicht. Prenten ontbreken, bouwsporen zijn schaars en bouwkundige zaken zijn slechts onder het maaiveld en in een beperkte mate overgeleverd. Toen in 1708 een nieuwe kerkzaal werd gebouwd is de voorganger vrij grondig afgebroken en het sloopmateriaal verkocht. In de ontvangsten en uitgaven over de jaren 1707-1709 vinden we in het rekeningenboek de posten aldus verantwoord: 'Van de secretaris Joannes Rodenhuis

ontvangen van't boelgoed van't houtwerk, oude steen van d'oude kerk 266 (Caroli guldens- red. A.R) – 15 (stuivers, red. A.R) – 4 (penningen, red. A.R)'. Niet alles werd tijdens het boelgoed verkocht. Zo was ervóór 'voor een hondert oude friesche steen' 2-10-0 ontvangen en had Sijbren Hiddes 2-9-0 voor 'een oude balk en 26 friesche steenen' betaald. Verder ontving men 'Noch van boelgoed van oud hout nae voltrecken van de kerk verkogt de somma van 8-17-0.'

Dat echter niet alle restanten van het oude kerkgebouw waren opgeruimd bleek bij de restauratie. Bij het ontgraven van de kerk en het openleggen van de funderingen aan de buitenzijde kwamen namelijk de oudere fundamente tevoorschijn van een noord- en zuidmuur.

Deze muurresten bestaande uit enkele lagen metselwerk van grote kloostermoppen, hadden genoeg draagkracht voor de nieuwbouw in 1708 en werden daarom hergebruikt. De oude kerk was langer dan de nieuw ontworpen kerk. Om die reden kregen de oostgevels in 1708

Tekening met hierop aangegeven de drie aangetroffen funderingen. Het smalle, grijze stukje is het oudste romaanse restant, gevolgd door de zware en brede gotische funderingen. Het bruine, hoekige stuk ertussen dateert uit 1708

een nieuwe fundering (van oude steen), die tussen de bestaande funderingen van de zijmuren werd aangebracht. Dat fundament werd niet alleen veel minder zwaar en minder diep, maar dus ook los tussen de zijmuren geplaatst. Een hybride constructie die uiteindelijk onder invloed van de grondwateraanpassingen in de jaren '80 en '90 van de 20ste eeuw resulteerde in ongelijke zakkingen en het afscheuren van de oostgevels van de zijmuren. In de zichtbaar geworden fundamente van de zijmuren kwam zowel aan de

Deze rode baksteen met een dunne witte pleisterlaag is versierd met een beschildering in rood en okergeel die de dunne lijntjes volgt die in de kalk zijn gekrast. Het lijkt een rankenschildering die gezien de vele krullen en weelderige vormen uit de tweede helft van de 15de of het begin van de 16de eeuw zal dateren en vergelijkbaar is met schilderijen zoals aangetroffen in Dronrijp

noord- als aan de zuidzijde een merkwaardige onderbreking in het metselwerk tevoorschijn. Op respectievelijk 4.50 meter (noord) en 4.90 meter (zuid) vanaf de toren zijn dichtzettingen waargenomen met een breedte van ca 3.25 (noord) en 2.65 meter (zuid). De betekenis hiervan is een raadsel. Gezien de positie ligt een uitsparing voor een poort het meest voor de hand, maar de deuropening lijkt hiervoor echter te breed. Ook uitbouwen van deze omvang zijn hier niet erg waarschijnlijk. Onduidelijk is verder de datering van de kloostermoppen. Een helder metselverband ontbreekt maar aan de formaten valt af te lezen dat de stenen in ieder geval van vóór het midden van de 16de eeuw dateren.

Mogelijk hebben we hier te maken met de restanten van een laat gotisch bouwwerk waarvan ook enkele losse vondsten afkomstig kunnen zijn die als puinafval zijn aangetroffen in de uitgegraven grond. Het betreft resten van rijk geprofileerde bakstenen en bakstenen voorzien van een pleisterlaag met beschildering.

Dit romaanse basement of kapiteel van gele baksteen is gevonden bij de graafwerkzaamheden en bevat restanten van een kleurige rode afwerking

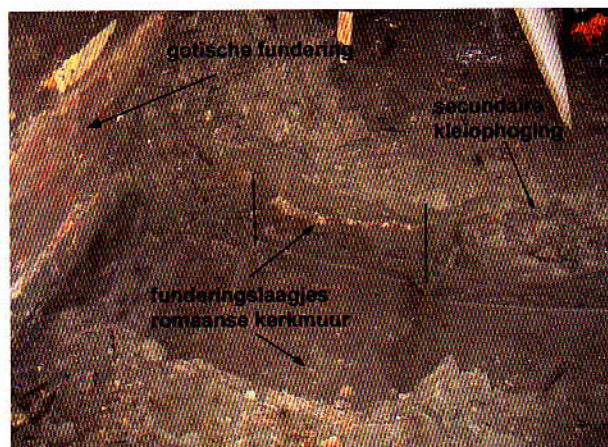
Tussen het puin bleek ook ouder bouwafval aanwezig en wel een geel stuk baksteen in de vorm van een basement of kapiteeltje. De uit natte klei gesneden baksteen was van oorsprong de aanzetsteen of bekroning van een zuiltje, kraal of kolonnet. Het fragment is aan één zijde afgehaakt, hier zal het ingemetseld zijn geweest.

Zeer opvallend zijn de rode kleurrestanten die als afwerklaag op drie zijden van de steen zijn aangetroffen.

Dit doet vermoeden dat de steen aan de binnenzijde van de kerk is toegepast. Behalve deze losse vondst zijn er meer aanwijzingen voor een romaanse voorganger gevonden. Juist voordat de betonvloer werd gestort kon namelijk op ruim een meter binnen de noordgevel een fundering sleuf worden aangetoond die bestond uit afwisselend laagjes klei en mortel voorzien van geel baksteenpuin.

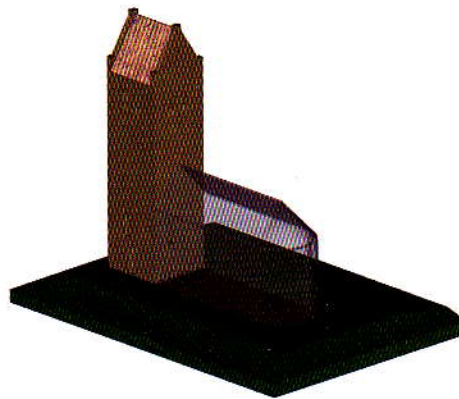
Van deze circa 45 cm brede basis werd geen tegenhanger gevonden aan de zuidkant. Een derde bouwspoor kwam tevoorschijn na de ontleistering van de toren aan de kerkzijde. Wie goed kijkt zal hier een daklijn ontdekken waarvan de nok net boven het huidige gewelf uitkomt. Dit dak sluit aan op de lijn van de verdwenen muur.

Uit zowel de nissen in de oostgevel van de toren als uit

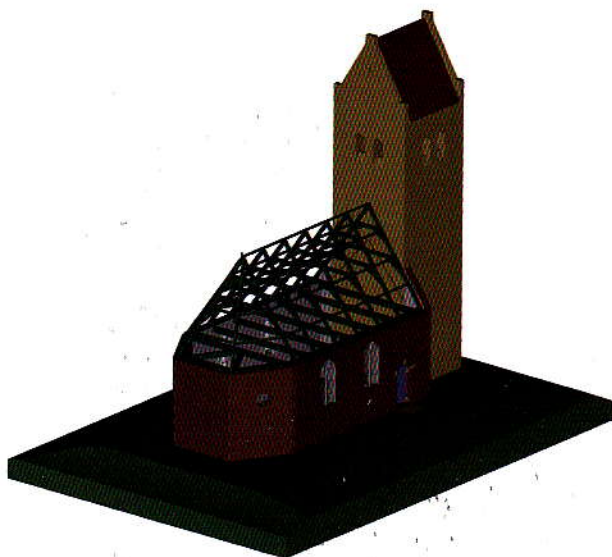

Op circa 50 cm uit de zuidgevel kwam een oude funderingsaanleg tevoorschijn. De laagjes bestaan uit afwisselend klei en baksteenpuin

de bouwsporen blijkt dus dat er tegen de toren van begin af aan een kerkgebouw heeft bestaan. Gezien de aanwezigheid van baksteengruis in de fundering en het ontbreken van tufsteen zal dit de eerste stenen kerk zijn geweest, die mogelijk zelfs tegelijk met de toren ergens in de vroege 14de eeuw is ontstaan.²³

Reconstructie van de romaanse fase. De lengte van de kerk en de vorm van de koorsluiting zijn een veronderstelling, de kaphoogte en breedte vrij zeker

Reconstructie van de situatie in 1708, waarbij het dakbeschot en de pannen zijn weggelaten. Let op de kap en de vensters

Nieuwbouw 1708

Terug naar 1708, toen er een einde kwam aan het oplappen van de oude kerk en geld beschikbaar kwam voor nieuwbouw. In de kerkrekeningen over de jaren 1707, 1708 en 1709 - opgesteld door kerkvoogd Melis Broers - lezen we: 'van Lieuwe en Yke Joannes Ykema ontvangen van besprokene legaten int oude kerke boek aengetekent tot hondert goudguldens en vijftigh Caroli gulden met twee jaeren intressen en soo te samen twee hondert en vijf Cargulden vier stvrs' en verder 'van de Heer Grietman Burmania ontvangen vijf hondert Cargulden tot volle betaling van sijn obligatie met seven jaeren intressen en soo te samen ses hondert vijf Carguldens'. Een prima startkapitaal dat aangevuld met het geld uit het boelgoed (fl. 266-15-4) en geld van de grietman (o.a. aan 'oorties gelden' fl. 100-0-0) voldoende bleek om vroedsman Auke Bouwes Disma in te schakelen

'voor 't opbouwen van de nieuwe kerk'. De bouw werd door Disma 'bij oproeping aengenomen' voor de som van 1225 Caroli guldens.²⁴ De werkelijke bouwkosten waren echter hoger. Uit diverse posten blijkt namelijk dat voor de aankleding van het interieur losse ambachtslieden werden ingehuurd en er ook zelfstandig materialen werden aangeschaft. Meester timmerman Steffen Lolkes uit Wolsum bijvoorbeeld kreeg 56 guldens en 15 stuivers uitbetaald voor metselen en arbeidsloon en ook Uilke Obbes had zijn aandeel.²⁵ Hij ontving voor het 'maken van 't binnenwerk' ruim 42 Caroli guldens en had samen met Ulbe Obes ook 'latten op de kerk' gemaakt en pannen gelegd. Mogelijk waren hierbij de '80 Woerder pannen met eenige vorsten' die voor 2 guldens werden gekocht.

De kerkvloer wordt eveneens apart vermeld. Hiervoor worden 'drie tonne kalk' aangeschaft en estricken waarvoor 11 Caroli guldens en 15 stuivers worden betaald. Sijdtse Ages mocht de vloer halen voor een gulden en kreeg iets meer 'voor een praem vol sand' uitgekeerd. 'Balken en ander hout tot het binne werk van de kerk' was afkomstig van Pijter Hiddes voor ruim 124 Caroli guldens, een relatief hoog bedrag in vergelijking tot de rest. Of hij ook 'de balke onder de peij' (fl. 1-8-0) en de 'swarte ballen op de banken' (fl. 3-10-0) leverde vermelden de rekeningen niet. Van gelijke orde zijn de bedragen die werden betaald voor de pronkstukken van de kerk; de glazen en de kansel. De 'nieuw gemaekte predichstoel' kostte 110 guldens en werd uitbesteed aan kistenmaker Gerben Ferdinants uit Sneek.²⁶ Doeke Ottes ontving 108 guldens en 13 stuivers voor de glazen die naar goed gebruik werden geschonken. In de ontvangsten lezen we daarover het volgende: 'Van subsidie en drie glazen van de heer grietman ontvangen weegens Lants penningen nae aftogte van den hondersten pen. de somma van fl. 418-15-0'.²⁷ Een forse schenking dus waarvan een vierde deel werd besteed aan de venstervulling. De glazen waren aan glasroeden (brugstaven) bevestigd, waarvoor Harmen Jans, meester smid, 9 guldens en 2 stuivers betaald kreeg, en versierd met gebrandschilder-

De preekstoel uit 1708 gemaakt door kistenmaker Gerben Ferdinants uit Sneek

de wapens. Dit laatste blijkt uit een post onder de uitgaven van 1797 waar het volgende staat geschreven: 'Betaalt den 16 Majj 1797 aan G: B: Koster het uitnemen der wapen glazen en verlooden met't arbeidsloon te zamen de zoma van agtien car. Gulden agt stuvers volgens quit. No 99. f 18-8-..'.

Interieur en inrichting

Het interieur werd zorgvuldig afgewerkt. Op de ruw gemetselde binnenmuren kwam een pleisterlaag en het houtwerk werd geverfd. In tegenstelling tot tegenwoordig

Overzicht van de kapconstructie uit 1708 richting het oosten. De onderdelen die van beneden af zichtbaar waren zijn olijfgroen geschilderd. Ook het dakbeschoot had oorspronkelijk deze kleur

was er van oorsprong geen gewelf en keek men tegen de kapspanten en het dakbeschoot aan. Deze grenenhouten onderdelen werden daarom geschilderd. Uit verfrestanten in de kap blijkt dat ze olijfgroen waren gekleurd. Mogelijk was de verfleverancier Tobias van Velsen, die 6 guldens en 17 stuivers betaald kreeg voor 'verf en olij'. Een tweede post voor verf bedroeg 7 guldens. Deeken Koops, een Sneker glas- en decoratieschilder, kreeg voor het verven van het binnenwerk 41 guldens en 18 stuivers betaald. De vloer werd als gezegd samengesteld uit estrikken. Mogelijk zijn dit de hardstenen tegels van 35 x 35 cm.

die bij de graafwerkzaamheden in het voorportaal werden aangetroffen. De tegels zijn bij de restauratie in het middenpad van de kerk herlegd.

Na de voltooiing van het casco werd de kerk ingericht, echter niet geheel volgens het gebruikelijke schema. Zo is de preekstoel namelijk niet tegen de zuidmuur geplaatst maar kreeg deze een plek tegen de kopse oostgevel, precies tussen de beide ovale vensters (oel- de- boeufs). Vóór de preekstoel werd ruimte gecreëerd voor liturgische plechtigheden als doop en avondmaal. Ook kwam hier aan weerskanten tegen de schuine oostgevels een kerkeradbank. Een afscheiding in de vorm van het huidige lage houten doophek vormde de over-

De openingen voor de stoofjes bij de banken voor het hek

gang naar de mannen- en vrouwenbanken ter zijde van het middenpad. Dit hek, voorzien van palen met een bolbekroning, bestaat uit een borstwering van verticale planken beneden en gedraaide houten balusters met een deklijst daarboven. Halverwege bevindt zich een deurtje. De tegenwoordige mannen- en vrouwenbanken zijn, zij het in hellingshoek aangepast, vermoedelijk nog de oude banken die in 1708 beschreven staan. De 'swarte ballen' sieren nog altijd de banken aan de noordzijde. Tussen deze banken en de toegang tot de kerk kwam een houten wand, de pei²⁸, die de preekzaal scheidde van de voorkerk.

De wand staat nog altijd op dezelfde plaats maar is grotendeels gewijzigd. Uit het materiaal en de kleurstellingen is gebleken dat de onderkant, met de deuren is vernieuwd. Oud is nog slechts het gedeelte boven de kroonlijst, waarop ook de boodschap: *'Ontfangt met sachtmoedigheid het woord dat in u geplant wort t welk uwe zielen kan salich maken. En zijt daders des woords en niet alleen hoorders'. Jac. 1: 21-22.* Een duidelijke boodschap die toch in het niet moet zijn gevallen bij de tekst op een memoriebord erboven. Dit bord is vermoedelijk verdwenen toen de galerij werd ingebouwd, mogelijk ergens in de vroege 20ste eeuw. Dankzij een artikel in de Leeuwarder Courant van 3 januari 1895 weten we wat erop stond.²⁹ De auteur schreef:

'Te Westhem staat boven de binnendeur der kerk:

'Nobilissimus Juvenis Duco Geroldus Martena a Burmania, Grietmanni filius, Act. XX, primum templi lapidem posuit 20 Junii MDCCIIIX. Magnæ opifex rerum, Quæ nos tibi rite dicamus, Protege coelesti culmina sancta manu Sint procul e templis numina vana tuis Sint procul hinc ficti, quos geus colit impia, Divi. Quam domus ista pias animas delectat, in illa Millenis alibi gratior una dies Hunc porta devota cohors portum salutis In gregem; ad coelos hac datur ire via'.

'In onze taal', aldus de auteur van het stuk in de L.C.:

'De zeer edele jongeling Duco G. M. a B., zoon des Grietmans, heeft, 20 jaar oud, den eersten steen van de

kerk gelegd 20 juni 1708. Grootte maker der dingen, bescherm met hemelsche hand het heilig huis, dat wij U plechtig wijden. IJdele goden mogen ver zijn buiten Uwe heilighdommen! Ver van hier de afgebeelde goden, die het goddelooze volk eert! Hoc vermaakt dit huis de vrome zielen; een dag hierin is liefelijker dan duizenden elders. Breng vrome schaar het volk tot deze haven des heils; langs dezen weg is het gegeven ten hemel te gaan.³

Het nogal anti roomse bord is verdwenen maar in het kerkje van Tirns is een vergelijkbaar stuk uit 1699 bewaard gebleven. Ook dit geschilderde bord refereert naar de eerste steenlegging en wel door dezelfde Duco van Burmania, die toen 12 jaar oud was volgens het opschrift. De tekst op het memoriebord in Tirns is ook in het Latijn gesteld en zal door Duco's vader, de grietman en Latijns dichter Sjuck Gerrolt van Burmania zijn bedacht. Van dit bord, dat tegenwoordig boven een herenbank is geplaatst, is bekend dat het van oorsprong ook boven de peideuren hing.³⁰

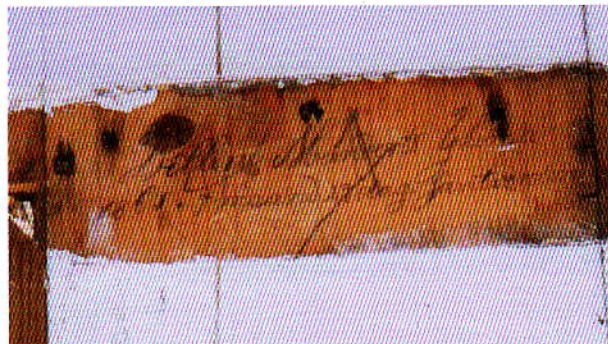
Wijzigingen na de bouw

Lange tijd bleef de kerk ongewijzigd en werden alleen kleine onderhoudswerkzaamheden uitgevoerd. Slechts de

Dit memoriebord in Tirns zal goed vergelijkbaar zijn met het verdwenen exemplaar in Westhem

vloer onderging enige veranderingen door een viertal begravingen. In 1751 werd ten westen van het hek de zerk van Yke Johannes Ykema toegevoegd, gevolgd door die van zijn vrouw Trijntje Grotjus in 1768. Een derde steen van Mary Jans Bouma, de vrouw van Theodorus Ykema, dateert uit 1772. Deze zerk lag bij de ontdekking in 2000 aan de westkant bij de ingang van de kerk.³¹ Op alle drie zerken werden de wapens en titels weggekapt in 1797, toen ook de gebrandschilderde glazen op last van het Franse gezag verwijderd werden. Een jaar later zijn de uitingen van Vrijheid, Gelijikheid en Broederschap kennelijk al behoorlijk afgezwakt zo blijkt uit de vierde en laatste grafsteen. Deze zerk van de op 4 september 1798 overleden Johannes Ykema kwam naast die van zijn ouders te liggen. De steen is geheel onbeschadigd, dus met wapenschild en tituluur overgeleverd. In het begin van de jaren '50 van de 19de eeuw wordt de kerk weer onderhanden genomen. Zo vinden we in een begroting uit 1854 een post van 150 gulden voor een buitengewone reparatie en verven van de kerk in 1853. Wat die buitengewone reparatie inhield is niet duidelijk. Pas in 1861 moet gezien een opschrift op het gewelfhout een eerste aanzienlijke verbouwing hebben plaatsgevonden, al wordt die niet teruggevonden in de rekeningen. Bij het recente herstel van de aangetaste planken vonden de timmerlui Sytse de Jong en Doede Wijngaarden ter plekke van een gewelfrib, op de zijde die tegen de rib was

Het opschrift in potlood van Hillerd Meinderts Ykema

De situatie omstreeks 1870 toen onder de kap een gewelf was aangebracht. Eerder al waren de ramen vernieuwd

gespijkerd, de volgende tekst: *Hillerd Meinderts Ykema 1861. 7 maand 27 dag. Santverden.*³² Kennelijk voldeed de zichtkap niet meer en werd besloten om, net als bij vele andere kerken in deze periode, de ruimte te overwelfen. Het is niet ondenkbaar dat bij dezelfde werkzaamheden ook de vloer werd aangepakt waardoor de grafstenen bij het doophek onder een houten vloer verdwenen.

Omstreeks 1900 zal de galerij of kraak zijn ingebracht of vernieuwd. Tussen de toren en de pei kwam een zoldering, die via een steektrap in de zuidwesthoek toegankelijk werd gemaakt. De vloerbalkjes werden aan de westkant in het muurwerk opgelegd en aan de oostzijde op een nieuwe draagconstructie. Voor deze constructie moest de oude peiwand grotendeels worden vernieuwd. Deze situatie hield maar liefst zo'n 100 jaar stand. Pas bij de laatste aanpak is het voorportaal gewijzigd en voorzien van een toiletgroep en een keukentje.

Besluit

Bij de restauratie van de kerk en toren is gebleken dat de ogenschijnlijk eenvoudige kerk toch een bijzondere bouwgeschiedenis kent. Sporen wijzen op een romaans kerkgebouw met de overgeleverde toren aan de westzijde. De kerk kan mede dankzij een schenking in de 15de eeuw zijn vergroot en in 1515 uitgebrand en weer hersteld. In 1708 kwam er een einde aan de oude kerk en werd het gebouw gesloopt en de bouwmaterialen verkocht. Ervoor in de plaats verscheen een klein zaalkerkje met twee vensters aan weerszijden en de ovale oeil-de-boeufs in de oostelijke gevels. De inrichting bestond uit een preekstoel, gesneden door Gerben Ferdinants, tegen de oostmuur, en een doophek met ten westen de mannen- en vrouwenbanken aan weerskanten van het middenpad. Een peiwand, die in de vroege 20ste eeuw werd vertimmerd scheidde de kerkzaal van het voorportaal waarin zich een toegang tot de toren bevindt. De toren is in de loop der tijd gewijzigd maar bevat nog vele bouwsporen die iets vertellen over de oorspronkelijke vroege 14de-eeuwse opbouw. Zo zijn er dichtgezette balkgaten of de afgekapte bogen die verwijzen naar een verdwenen gewelf. Opmerkelijk zijn ook de nisjes in de westmuur, net als de rijker vormgegeven exemplaren in de noordmuur ter hoogte van de voormalige verdieping. Zeldzaam is de klok uit 1353 die mogelijk bij de voltooiing van het bouwwerk werd geschonken door de geestelijke Luidulpru.

Kortom een boeiend geheel, de moeite waard om eens met aandacht te bezichtigen.

NOTEN

- 1 Bij deze wil ik Sytse ten Hoeve bedanken voor alle hulp, informatie en adviezen bij het onderzoek en de totstandkoming van dit artikel. Zo ook Hilleen de Jong van de plaatselijke commissie en Cornelis Bakker, verder archivaris Koos Koopmans van de gemeente Wymbritseradiel en de diverse personen van het gehele bouwteam.
- 2 Het jaartal 1704 moet 1701 zijn. De auteur van de kopie, Theodorus Ykes Ykema, heeft zich hierin vergist.
- 3 Zie www.kich.nl, archeologisch monumentnummer 7952.
- 4 Waarmee overigens niet gezegd is dat er geen kapel gestaan kan hebben.
- 5 Het is niet ondenkbaar dat de stichting van de relatief jonge parochie gerelateerd is aan nabij gelegen stinsgoed. De pastorie zou dan de aanvankelijke dotatie kunnen zijn. Bewijs hiervoor ontbreekt echter. Dank aan Hans Mol en Paul Noomen voor hun informatie.
- 6 J.A. Mol en G. Verhoeven, *Friese Testamenten tot 1550*, Leeuwarden 1994, testament 15, p. 23.
'Item voirt soo bespreckt hyo der tzercke ofte patroen thy Westhem sex pondematen, lydsende op Alde mer in Siert Gaytya gueden, dyr hy syn lichter sin joun hiede, ende dat schilme vercaapie als men die tiercke timmeren schillet, ende naet eer. Ende dat schill bewerye ende regerye maester Dirck to Bolsert ende heer Willem, vicariuen aldaer, ende Lolle Ockingha, ende hyo wil naet dat Hessel dirin taesta schill'. Ook de pastorie/pastoor profiteert mee: 'Item soo bespreckt hyo dat persunnaetschap tho Westhem twa pondematen landt, lidsende ende op da ferw<er>t als voors. is'. (p.24)
- 7 Zie ook O. Postma, De Saksische jaartax in Friesland, *De Vrij Fries* 35 (1939), pp. 51-82.
- 8 J.A. Mol en G. Verhoeven, *Friese Testamenten tot 1550*, Leeuwarden 1994, testament 45, Heer Goffa, 9 juli 1508, p.142. 'Ende <die> dissa lesta willa ende testament naet halde wil, die schil syn erffenschip jeff byspreckinge verbert habbe tot proffyt da tria tiercken in Abbega, in Westhem ende toe Wielsim.'
- 9 Telting, I. (ed.), *Register van den aanbreng van 1511 en verdere stukken tot de floreenbelasting betrekkelijk*. Friesch Genootschap van geschied-, oudheid- en taal-kunde, Leeuwarden 1880. Deel II, pp.285-289.
- 10 J. G. Ottema ed., Worp Tyaerda van Rinsumageest, Vijfde boek der kronijken van Friesland, bevattende de geschiedenis van het begin der zestiende eeuw, Leeuwarden 1871, p.146.
- 11 Leeuwen, J. van (ed.), *Beneficiaalboeken van Friesland...*, uitgave G.T.N. Suringar, Leeuwarden 1850, pp. 428-429.
- 12 H. Oldenhof en M.J. Ydema, *Geschiedenis van de parochie Sensmeer Blauwhuis bij gelegenheid van het 300-jarig bestaan 1651-14 augustus-1951*, Drukkerij Van der Meulen, Bolsward 1951.
- 13 Zie onder andere het archief van de Rijksdienst voor de Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (R.A.C.M.) en krantenartikelen in de Leeuwarder Courant van 25-5-1954 en 14-1-1958. Kosten restauratie f.26.600,-. Bij de restauratie werden gele en rode kloostermoppen van Schenkenschans bij Leeuwarden aangevoerd. Het toegangshek is afkomstig uit Nijland, zie: S. ten Hoeve, *De skoalle fan Nijlân*, Nijland 1984, p.35.
- 14 Het steenformaat is 30-32x14-15x8-8.5cm. Met name de lengte is opvallend voor de regio. De 10 lagenmaat bedraagt 91cm. Het metselverband neigt naar Vlaams verband. Opmerkelijk is verder de veelal rode buitenhuid en gele kern van de stenen.
- 15 De huidige doorgang zal uit 1708 dateren, al is er gezien enkele inscripties een ouder deurtje hergebruikt.
- 16 Zie W. Berghuis, De verbinding tussen kerk en toren, *Groninger Kerken* 15 (1998), nr. 4, pp. 119-135.
- 17 J. G. Ottema ed., Worp Tyaerda van Rinsumageest, Vierde boek der kronijken van Friesland, bevattende de geschiedenis van de vijftiende eeuw, (tweede gedeelte), Leeuwarden 1850, p.243.
- 18 Zie Ottema noot 17, 1498, p.275.
- 19 Zie Ottema noot 17, 1496, p.253.
- 20 Zie ook D.J. van der Meer, Torens, torenval en torenbouw, *Keppelstok*, publikatie nr. 42, april 1991, pp. 246-259. In dit artikel wordt, onderbouwd met archivalia, gewezen op de functie van de toren als vluchtverblijf bij overstromingen.
- 21 R. Steensma, Nissen in Friese kerken: reacties en aanvullingen, in: *Keppelstok* nr. 69. dec. 2004, p. 20-21. De kleine diepe opening in de noordelijke nis is mijns inziens een kortelinggat en geen nis.
- 22 Dit kan worden afgeleid uit een post in het oude Bozumer rekenboek waarin sprake is van een 'sint Jans capelle'. Vriendelijke mededeling Philippus Breuker, Bozum.

- 23 Interessant is de vermelding van een tufsteenvondst in 1797. Paulus Scheltema (1752-1835), van 1796 tot 1802 secretaris van het grietenijbestuur van Wymbritseradeel, schreef hierover het volgende: 'Toen het land omstreeks Abbega bos was (in den dertienden eeuw) was aan het Westhemmer Vliet buiten de Hemdijk na bij de Grauwkatster Zijl een Buurtschap van meer dan dertig huizen. Dit land bekend onder den naam van de Pastoor vijfde werd in het jaar 1797 afgegraven en geëffend, toen vond men daar nog Duifsteen en andere bouwstoffen enz. in den grond van een hoge oudheid. (Spreekwoorden II blz. 322; Hs 974, Tresoar). Scheltema verzon veel, maar dat deed hij altijd rond een kern van waarheid. Gezien het jaartal en het feit dat hij als bestuurder de grietenij goed kende is er, anders dan bij de dertig huizen, geen reden om aan de echtheid van de tufsteenvondst te twijfelen. Vriendelijke mededeling Philippus Breuker, Bozum.
- 24 Auke Bouwes Disma staat o.a. ook als mr. timmerman van kerk en toren te Lemmer op een gedenksteen uit 1716 vermeld. Hij was afkomstig uit Sneek en daar o.a. betrokken bij de grote herbouwwerkzaamheden aan de Sneker Martinikerk tussen 1682 en 1719.
- 25 Dezelfde Steffen Lolkes zou in 1732 ook het buitenwerk van de nieuw te bouwen, bijna identieke kerk in Sandfirden aannemen voor 249 Caroli guldens.
- 26 Gerben Ferdinants stierf in mei 1723 te Sneek en wordt in de stukken soms met de achternaam Schelstrate(n) aangeduid. Vriendelijke mededeling Sytse ten Hoeve, Nijland.
- 27 Een gebruikelijke Statensubsidie van fl. 300-0-0 zal deel uitmaken van het bedrag. Verder worden drie glazen genoemd. Twee (subsidie à fl. 36-0-0 per stuk) ervan zijn in ieder geval afkomstig van de Staten. Deze zijn terug te vinden in de bronnen en zijn betaald uit de gelden van de rentmeesters consumptiën en van de domeinen. Vriendelijke mededeling Sytse ten Hoeve, Nijland.
- 28 Zie voor meer uitleg over de pei: R. Steensma, De peidoarren, in *Us Wurk* 21-22 (1972-1973) Bydragen wijd oan de neitsen Mr. M.G. Oosterhout (1920-1970), pp.211-214.
- 29 Leeuwarder Courant 1895, 3 januari, rubriek ingezonden. Eenige opschriften in Friesland. V.
- 30 Zie S. ten Hoeve, *De kerk van Tirns*, Tirns 1994. De rol van de Grietman en grootgrondbezitter Sjuck Gerrolt van Burmania bij de kerkbouw in Wymbritseradeel is opmerkelijk. Het opschrift in Tirns wijst al op betrokkenheid bij zes kerken. Westhem (1708) past in de reeks: Gauw (1685), Uitwellingerga (1690), Ysbrechtum (1694), Oppenhuizen (1695), mogelijk Jutrijp en Tirns (1699).
- 31 Zie Sneker Nieuwsblad 22-5-2000.
- 32 Van het opschrift is een foto gemaakt door Ben Gras uit Blauwhuis die bij deze wordt bedankt voor zijn reactie en afbeelding.

Blauwhuis

DE YKEMA'S VAN WYMBRITSERADIEL EN DE KERK VAN WESTHEM

Cor Bakker

Inleiding

Tijdens onderhoudswerkzaamheden aan de houten vloer van de kerk van Westhem op 17 mei 2000, kwamen tot ieders verrassing vier grafzerken te voorschijn. De zerken bleken van de familie Ykema te zijn, eertijds een voor-aanstaande familie van eigenerfde boeren, ontvangers, dorpsrechters en bijzitters/mederechters in de grietenij Wymbritseradiel. Het feit dat leden van deze familie in de kerk van Westhem begraven zijn, wijst erop dat zij in de kleine dorps- en kerkgemeenschap veel macht en aanzien hadden. Dat zij, zolang zij in Westhem woonden, sterk bij het wel en wee van de kerk betrokken waren, blijkt voor een belangrijk deel wel uit de inhoud van 'Het Kerkboek tot Westhem', 'De kercke profijtelycke staet van den Dorpe Westhem' bevat gedurende de periode 1701-1824. Een derde tastbare aanwijzing hiervoor is een aan de kerk geschonken, zilveren doopbekken. Beginnend met de Ykema-graven in de kerk en de daarbij behorende personen, zullen we met behulp van deze relikken uit een ver verleden, trachten een indruk te krijgen van deze betrokkenheid.

De Ykema-graven

Van de vier Ykema-grafstenen die te voorschijn kwamen, lagen er drie naast elkaar in het middenpad van de kerk, voor het doophek naar de preekstoel. Een vierde grafsteen lag links in het middenpad bij de ingang van de kerk. Bij de laatste restauratie zijn de zerken helaas van hun oorspronkelijke plek verwijderd.

De grafzerken zijn in goede staat en de tekst is goed leesbaar maar drie van de vier zerken zijn beschadigd doordat de familiewapens op de stenen zijn weggehakt. Ook een klein stukje tekst op een van de zerken,

de grafsteen het graf van Yke Johannes Ykema, is weggehakt en is daardoor zo goed als onleesbaar.

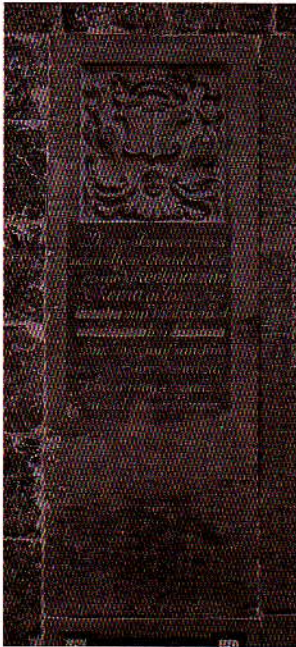
Deze beschadigingen zijn in ca.1795 toegebracht toen in het kader van de Franse revolutie onder het nobelemotto van het patriottisme: "vrijheid, gelijkheid en broederschap", het niet langer toelaatbaar werd geacht hetzij dood, hetzij levend, familiewapens en andere uiterlijke tekenen van rang en stand te voeren. Het moet daarna voor de leden van de familie Ykema uiterst pijnlijk en triest zijn geweest bij de zondagse kerkdiensten elke keer weer geconfronteerd te worden met de beschadigde grafzerken van hun dierbare overledenen.

Mogelijk dat de geregelde confrontatie met de gevolgen van deze domme grafschennis de reden is geweest voor het aanbrengen van de houten vloer.

Het betreft de zerken van:

1. Yke Johannes Ykema (1680-1751). Voorheen bij het hek, de middelste zerk.
2. *Trijntje Grotjus* (1688-1768). Zijn 'Weedue'¹, voorheen ten noorden hiervan.
3. *Johannes Ykes Ykema* (1717-1798) Hun oudste zoon, voorheen ten zuiden van zijn vader.
4. *Mary Jans Bouma* (1729-1772), 'Egte Huisvrouw' van Theodorus Ykes Ykema (1730-1821). Voorheen de grafsteen bij de ingang van de kerk. Haar man was de derde en jongste zoon van Yke Johannes Ykema en Trijntje Grotius. Zij was een oud-rante van Lieuwe Annes Buma, (1796-1876), de stichter van de bekende Bumabibliotheek te Leeuwarden.

Het echtpaar Yke Johannes Ykema en Trijntje Grotius kreeg 10 kinderen waarvan er 4 volwassen werden.

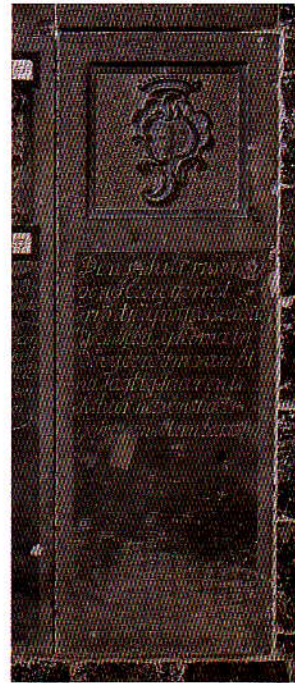
Den 15 Januari 1751 is in den Heere gerust de Eersame Yke Johannis Ykema in leven *Meederigter* van Wimbruseradeel en *Volmagt* ten *Landsdage* Samt DijkGraaf van Sins en Atsebuure Meeren oud 70 jaar ruim 4 maanden en leid alhier begraven.

Opmerking: De versieringen op de steen zijn voor een deel weggehakt. Vaag lijken van het familiewapen nog de contouren van de Friese halve adelaar te zien. Onder het wapen een gezicht, links en rechts geflankeerd door een kraanvogel met een poot op de zandloper.

De kraanvogel is het symbool van de waakzaamheid. Deze steen lijkt gezien de stijl door Gerrit Gorp uit Sneek gehouwen. (vr. mededeling. S. ten Hove). De hierboven onder-

streepje tekst geeft aan dat de tekst is weggehakt. Kennelijk heeft bij het eerste streepje gestaan *Meederigter* en bij het tweede en derde streepje mogelijk: "en *Volmagt* ten *Landsdage*". Opvallend is dat de functieaanduiding *Dijkgraaf* kennelijk wel acceptabel was en daarom niet beschadigd is.

Dat waren dochter Syptie²(1720-1768) en drie zoons te weten: Johannes (1717-1798), Harmen (1722- 1782) en Theodorus (1730-1821). De kinderen zijn geboren op de zate Westhem stemnummer 6.³ De boerderij stond noordwestelijk van de kerk in het land. Op deze plek woont nu de familie Oppedijk. Van 1668-1806 woonden de Ykema's op stemnummer 6 als huurder, daarna tot 1852 de aangetrouwde familie Rusticus. Na 1852 was Yke Theodorus Ykema (1806-1859) eigenaar van deze zate en landen. Zijn zoon Theodorus (1835-1906) boerde daar na het overlijden van zijn ouders tot 1875. Hij was de laatste in Westhem woonachtige Ykema.

Den 14 Juli 1768 is in den Heere gerust Trijntje Grotjusz Weedue Yke Joha Ykema in den ouderdom van bina Tagtig jaar en is Alhier neevens haar geweesen Man begraven

Opmerking: Ook hier is een familiewapen weggehakt.

De familie had toen van 1668-1875, is 207 jaar aaneengesloten, in Westhem het boerenbedrijf uitgeoefend.⁴

Het Kerkboek

'Dit is het kerke boecke tot Westhem 1701 gekoft voor Foeke Rinties als kerkvoogt van den zelven dorpe'.

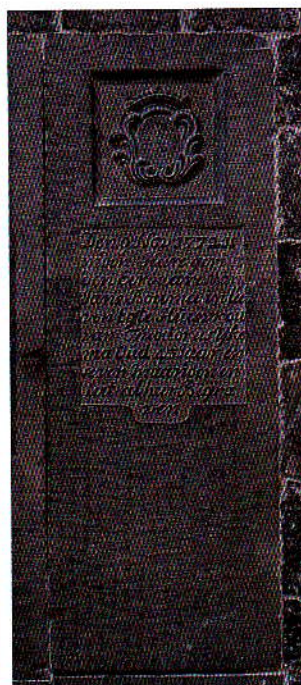
De belangrijkste bron voor dit artikel vormt de kopie van een handgeschreven transcriptie van het originele kerkboek van Westhem.

Het boek beslaat de periode 1701-1824⁵ en bevat de soms jaarlijkse, soms meerjaarlijkse afrekeningen van inkomsten en uitgaven van de kerkgemeenschap. De maker van het afschrift, omstreeks 1900 geschreven, was rentenierend boer Theodorus Ykes Ykema. (Westhem, 1836-1906, Bolsward).

Hij gebruikte voor het manuscript de resterende 224 blanco bladzijden van een algebracahier, wiskundig studiemateriaal, van zijn vader, Yke Theodorus Ykema (Westhem, 1806-1859), die naast boer ook landmeter tweede klasse was en in die functie rond 1830 meewerkte aan het kadastraal in kaart brengen van Friesland. In 1827 had deze het algebragedeelte afgesloten. De vader van deze Yke Theodorus is Theodorus Ykes Ykema (Westhem, 1783-1844) die tot zijn dood in 1844, kerkvoogd te Westhem was en assessor van de

Den 4 September 1798 is in den Heere gerust de Eersame Johs Ykema voorheen mederigter van Wymbritseradeel Kerkvoogd van Westhem. Oud 80 jaar en 9 maanden en leid alhier begraven.
Opmerking: Deze steen is geheel onbeschadigd. Vermoedelijk waren in 1798, vier jaar na de omwenteling de scherpe kantjes van het patriotisme er zodanig vanaf dat het verantwoord was een mooie versierde grafsteen te laten maken. De steen wordt opgesierd met wat kennelijk als familiewapen heeft gegolden: In I: De Friese halve adelaar. In II: drie klaverblaadjes paalsgewijs. In vierkant rond het wapen in elk hoekpunt een bloem van wit marmer.

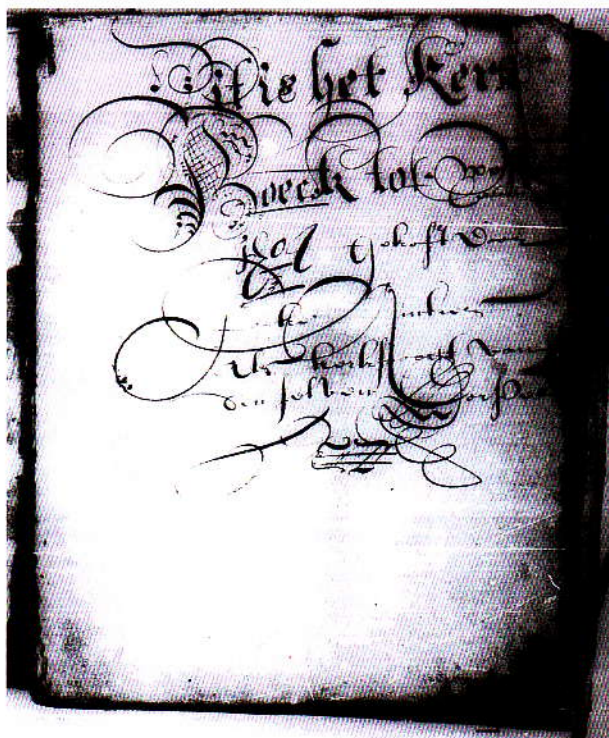

Den 9 Nov 1772 is in den Heere gerust Mary Jans Bouma in leven Egte Huisvrouw van Theodorus Ykema Oud 43 jaar en seven maanden en leid alhier Begraven
Opmerking: Ook hier is het familiewapen geheel weggehakt.
grietenij Wymbritseradeel. Na het overlijden van overschrijver Theodorus in 1906, zal het algebrasschrift met de transcriptie zijn overgegaan naar zijn zoon Yke Theodorus Ykema (Westhem, 1867-1938, Huizum). Deze stierf zonder nakomelingen.

De beide kinderen, een dochter en een zoon waren respectievelijk in 1919 en 1927 aan TBC overleden. De originele transcriptie is ongeveer 3 à 4 cm dik en min of meer in A5 formaat. In de negentiger jaren van de vorige eeuw was het in bezit van ons gewezen commissielid, wijlen de heer Sipke Dijkstra (1913-2002), oprichter van boekhandel, antiquariaat en uitgeverij De Tille in Leeuwarden. In die periode is door mij als de secretaris van de Commissie Ykema (Wymbritseradeel.) een kopie van de transcriptie gemaakt. De transcriptie zelf is via een boekenveiling van boekhandel De Tille in Leeuwarden in particuliere handen terecht gekomen. Het originele kerkboek is in bezit van een nazaat van Theodorus Ykema, de assessor. Microfiches van het boek en de inhoud zijn bij het Centraal Bureau voor de Genealogie (CBG) in Den Haag.

De Ykema's als kerkvoogd

Uit het kerkboek blijkt dat in de circa 125 jaar dat het bestrijkt, de Ykema's nauw betrokken waren bij het wel en wee van de kerk. Zo zijn van de 21 kerkrekeningen uit die periode 14 opgemaakt onder verantwoording van een Ykema in de functie van administrerend kerkvoogd en 6 maal is een rekening door een Ykema mede ondertekend. De eerste die rekening en verantwoording aflegt over het beheer van de kerkgeldten is in 1703 de bovengenoemde Lieuwe Ykema, de laatste rekening, opgemaakt in 1825, is van Theodorus Ykes Ykema (1783-1844), assessor van de grietenij Wymbritseradeel. Van 1719 tot 1825 berustte het financiële beheer van de kerk onafgebroken en uitsluitend en alleen bij een Ykema. Merkwaardigerwijs is de laatste niet-Ykema, die rekening en verantwoording aflegt in het kerkboek aan de door mannen gedomineerde kerkgemeenschap, een vrouw. Op 5 oktober 1719 is dat Dieocke Douwes, de weduwe van Jetse Hennis, administrerend kerkvoogd, die in de periode tussen 17 september 1717 en 5 oktober 1719 is overleden. Dieocke wordt door de aanwezige heren kerkvoogden leden 'voor hare administratie bedankt in kennisfe van onsen ingesetene handen' etc.

Kopie van de titelpagina van het oorspronkelijke kerkboek

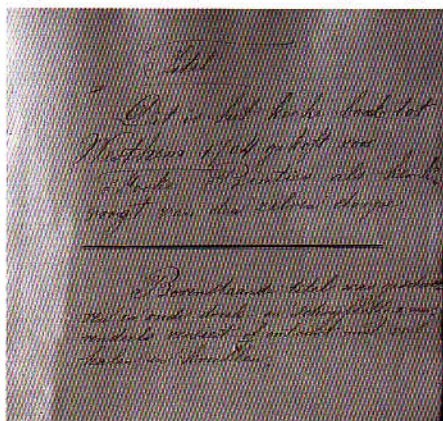
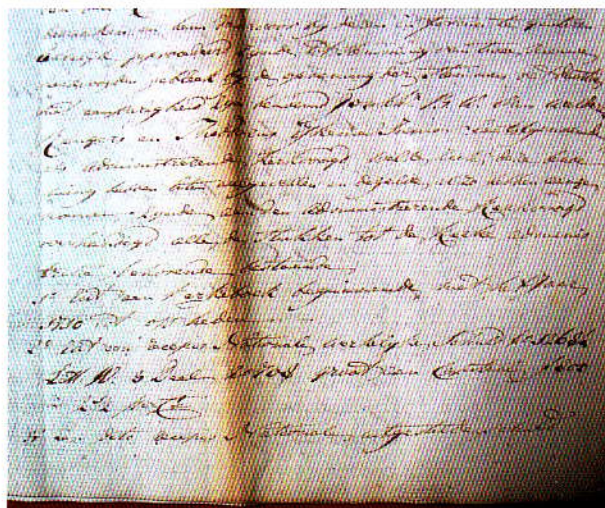

Foto van het afschrift van het oorspronkelijke kerkboek. Hier de titelpagina en de verantwoording van de overschrijver Theodorus Ykema, kleinzoon van de assessor

In een inventarislijst van 4 juni 1817 staat het oude kerkboek genoemd

Zij was eerder weduwe van Lieuwe Johannes Ykema, die rond 1712 overleed en bij wie zij de zoons Douwe en Lieuwe had.

Vijf Ykema's uit vier generaties, maakten elk meerdere malen de rekening op en legden daarvoor verantwoording af. Het zijn:

1. *Lieuwe Johannes Ykema* (na 1675 – circa 1712). Hij is de eerste Ykema die in het kerkboek rekening en verantwoording aflegt. Hij doet dat in 1703 en in 1707.
2. *Yke Johannes Ykema* (1680-1751), de jongere broer van Lieuwe, maakt de rekening op in 1711, 1715, 1721 en 1727. Hij en zijn echtgenote Trijntje Grotius hebben beide een grafsteen in de kerk. Zij zijn de stamouders van alle Wymbrits Ykema's. Behalve boer was hij dorpsrechter, ontvanger, bijzitter/mederechter van Wymbritseradeel, Volmacht ter Landsdage en Dijkgraaf van de Sens- en Atsebuurstermeer.

Hij woonde op stemnummer 6. In 1732 tijdens de bouw van de kerk van Sandfirden was hij ook daar de verantwoordelijke kerkvoogd.

3. *Johannes Ykes Ykema* (1717-1798), de oudste zoon van Yke Johannes is in 1768 en 1782 de administrerende kerkvoogd. Ook hij heeft een grafsteen in de kerk. Hij was boer, ontvanger en bijzitter/mederechter van Wymbritseradeel, in 1767 tevens rekenmeester van Wymbrits. c.a. Contributie Zeedijken. Hij woonde op stemnummer 6 en (vermoedelijk vanaf 1762) tot zijn dood in 1798 op de Hemdijk waar nu 'Sahte Katzyl' staat. Hij had daar land aan beide zijden van de Hemdijk. Halfweg Westhem en Blauwhuis stond aan de zuidkant tegen de Hemdijk aan, in de Atsebuurstermeer nog een bij dezelfde landerijen horende boerenhuizing en even verderop richting Blauwhuis nog een woning.

Opmerkelijk is dat zijn vader Yke Johannes, die na 1727 als continuierend kerkvoogd verder gaat, tot zijn dood in 1751 wel de posten keurig noteert, maar in die periode geen rekening en verantwoording heeft afgelegd, althans niet zichtbaar in het kerkboek. Na zijn dood neemt zijn zoon Johannes Ykes de financiële administratie over. In 1756 is de balans opgemaakt. Daarbij was er een positief saldo van afgerond 562 carolus gulden. Ook over deze rekening is in het kerkboek geen verantwoording afgelegd.

Vanaf 1756 is het bijzitter Johannes Ykema die expliciet de administratie voert. In 1768 legt hij rekening en verantwoording af in het grietenijhuis te Sneek, over de jaren 1727 tot 1768, een periode van 41 jaar!. Er is dan een positief saldo van afgerond 292 car. gulden. Zijn beide jongere broers Harmen en Theodorus, floreenplichtige kerkenleden, zijn medeondertekenaars. Alsook de grietman S.G.J. van Burmania Rengers, de dominee Isaäc Cahai en de heren W. Tuinhout (secr.) en J. van Loon (klerk?). In dat jaar 1768, zijn de broers alle drie zelfstandig boerend te Westhem. Johannes op Katziyl, Harmen op stemnummer 6, terwijl Theodorus zijn naaste buurman is op stemnummer 5, een zate ten zuiden van - en naast-

liggend aan stemnummer 6. De invloed van de drie gebroeders Ykema op de gang van zaken in de kleine dorpsgemeenschap van Westhem en de kerk moet op dat moment wel heel groot zijn geweest.

Na 1768 zijn er tot 1817 nog 3 aaneensluitende periodes van resp. 14, 21 en 14 jaar waarover een rekening wordt opgemaakt. (Was het ontzag voor - en het gezag van een Ykema als kerkvoogd in die tijden zo groot dat niemand van de floreenplichtige kerkleden hem aan zijn jasje durfde te trekken met het verzoek om eens wat vaker met de cijfers boven tafel te komen?)⁵ In de periode na 1817 wordt tot het laatste afrekendatum in 1825 nog drie keer verantwoording afgelegd.

Voor zover is na te gaan, is 1778 het enige jaar geweest dat de verantwoording werd afgelegd in het grietenijhuis te Sneek. Daarvoor was het altijd ten huize van een van de floreenplichtige kerkleden in Westhem. Soms wordt de plaats niet genoemd. In 1819 vond de afrekening plaats in de *'hervormde kerk'* van Westhem. *'teneinde aan de hervormde floreenplichtigen, daartoe opgeroepen bij advertentie, huiskondiging en klokklipping, te doen rekening, bewijs en reliqua van zijn administratie sedert den laatste gedane rekening tot op heden'.*

4. *Yke Johannes Ykema* (1757-1829), zoon van Johannes Ykes maakte in 1803 en 1817 de kerkrekening op. Hij was boer, dorpsrechter en ontvanger en dijkgraaf van de Sens- en Atsebuurstermeer. In de 'Franse tijd' werd hij in 1795 als dorpsrechter afgezet door de patriotten, omdat hij de geëiste loyaliteitsverklaring niet wilde tekenen. Omdat de patriotten er in Friesland bestuurlijk gezien niet veel van baktten, werd al gauw weer een beroep gedaan op de oude garde uit de regententijd. Zo kwam Yke Johannes in 1802 terug als Vice-president van het bestuur van het achtste drostambt van Friesland. In 1809 was hij Commissaris van de Baljuw benevens het gerecht van het 10de district Friesland. In 1811 was hij maire van de gemeente Nijland. In 1813, na het vertrek van de Fransen, tot 1816, toen de oude grietenij indeling weer werd ingesteld, schout aldaar. Hij woonde

op Katzjil. Er van uitgaande dat zijn overgrootvader bijzitter Johannes Ykes Ykema (1638-ca 1703) de eerste Ykema-kerkvoogd was, dan was Yke Johannes de vierde generatie waarvan deze functie van vader op zoon was overgegaan.

5. *Theodorus Ykes Ykema* (1783-1844), achterneef van Yke Johannes. Hij was boer en assessor van Wymbritseradeel. Legde rekening en verantwoording af in 1819, 1824 en in 1825 als het kerkboek eindigt. Hij woonde op Westhem stemnummer 5. Als weduwnaar van Gatske Sybrens Koopmans (1781-1822) hertrouwde hij in 1830 met Fokeltje Bartelds Idzerda (1789-1855), weduwe van zijn oudoom Yke Johannes Ykema. Hij woonde daarna tot zijn dood in 1844 met haar op Katzjil.

Transacties van de Ykema's met de kerk

De inkomsten van de kerk kwamen veelal uit de verhuur van landerijen van de kerk en de kerkenkamers of van op uitgegeven obligaties ontvangen rente. De uitgaven beslaan een breed scala van posten, die gaan over het onderhoud van de kerk, het schoonmaken, bouw- en verbouwkosten aan de 'kamers' van de kerk, het traktement van de voorzinger (deze functie was nodig omdat er geen orgel was), het klokluiden voor de kerkdienst etc. Als de kerk met grote kosten kwam te zitten, werd door welgestelde leden wel bijgesprongen. Dit was het geval toen in 1708 een nieuwe kerk werd gebouwd en de broers Lieuwe en Yke Ykema in 1707 "*wegens besprokene legaten in het oude kerkeboek aangetekent*" samen voor 205 carolus gulden en 4 stuivers bijdroegen aan de bouwkosten. In 1710 ontvangt de kerk van: "*Melis Broers en de kerkvooghd sels* (Yke Johannes Ykema) *voor het recht van gebruik van 2 bijzondere banken in de kerk te saemen 20-0-0.*"⁶ Door de jaren heen gaf de financiële positie van de kerk weinig aanleiding tot zorg, ondanks het feit dat het maar een kleine gemeente was, die overigens wat de dominee betreft, gecombineerd was met Wolsum en zich kennelijk niet de luxe van een orgel kon permitteren.

De kerk kreeg het moeilijk toen in 1795 de Fransen het land waren binnengevallen en de patriotten van de Bataafse Republiek het voor het zeggen kregen.

Het oorlogvoerende Frankrijk eiste geld van de nieuwe Republiek die dat op haar beurt via belastingen bij de burgers en instanties weghaalde.

Ook de kerken waren het slachtoffer. Op 10 augustus 1795 moest de kerk van Westhem '*op Authorisatie van Dirk Fontein en J: Vriemoet Drabbe*' 1200 gulden afdragen '*aan de Lande*'. (Voor een dergelijk bedrag werd in 1708 de nieuwe kerk gebouwd). In november en december 1796 aan de Provincie nog eens 1/6 van de waarde van de bezittingen, wat neerkwam op in totaal tweemaal circa 101 gulden en in april, juni en september 1797 nog eens 1/5 van de waarde van de bezittingen, wat neerkwam op totaal driemaal circa 55 gulden. Af te dragen aan de ontvangers van de nieuwe machthebbers R. Ripperda en H. Gonggrijp. Bij de afrekening van de kerk in 1803 heeft kerkvoogd Yke Johannes Ykema dan ook afgerond 632 gulden meer uitgegeven dan ontvangen. Hij schiet dan dit bedrag voor tegen een rente van 4%. In 1817 wordt hem dit bedrag van circa 632 gulden plus 13 ³/₄ jaar rente zijnde 347 gulden terugbetaald door de nieuwe kerkvoogd, zijn achterneef, Theodorus Ykes Ykema jr. De kerk begint dan met een tekort van circa 390 gulden. Dit bedrag wordt nu voorgeschoten door de grootvader van Theodorus Ykema, Theodorus senior (1730 – 1821), rentenierend boer te Westhem en weduwnaar van de in de kerk begraven Mary Jans Bouma.

De rente varieert van 4%, van 1817 tot 1819, naar 5% van 1819 tot 1822 en daalt daarna naar het schijnt naar 3.5 % bij de laatste aflossing aan de erven in 1824. Een man die direct de dupe wordt van de verslechterende financiële situatie is de schoolmeester van Wolsum, Taco Krijtenburg, de '*voorsinger*'. Op 1 mei 1796 bedraagt zijn "singtractement" 24 gulden per jaar. Kerkvoogd Yke Johannes Ykema wil dit per die datum kennelijk drastisch verlagen. Taco accepteert dit niet en het '*geschil van voorsingen*' is geboren. Gedurende 4 jaar

wordt hem niets uitbetaald. In september 1800 heeft hij kennelijk eieren voor zijn geld gekozen en ontvangt hij 60 gulden achterstallig, wat neerkomt op f. 14 per jaar. Met dit bedrag, in halfjaarlijkse uitbetalingen van 7 gulden, moet hij het doen tot zijn dood in 1822.

Het zilveren doopbekken

Naast de grafzerken in de kerk en het oude kerkboek is er nog een voorwerp dat als tastbare herinnering uit het verleden de aandacht vestigt op de destijds jarenlange verbondenheid van de Ykema's met de kerk. Het is een aan de kerk geschonken zilveren doopbekken, dat thans onder beheer van de katholieke kerk van Blauwhuis berust. De inscriptie erop luidt:

"Geschenk van Theodorus Ykema Asfesfor van Wymbritseradeel en zijn echtgenoot Fokeltje B. Idserda 1843".⁷

De schaal is geschonken in 1843, een jaar voordat Theodorus in 1844 op 61-jarige leeftijd overleed.

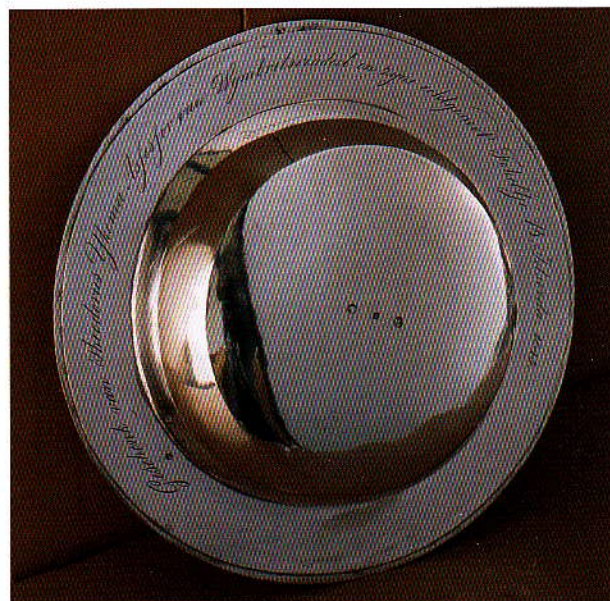
Het was in een periode dat van Fokeltje en van Theodorus een aantal kleinkinderen zijn geboren.⁸

De blijde gebeurtenissen zullen de grootouders hebben geïnspireerd tot het schenken van het bekken aan de kerk. Het is mogelijk dat Fokeltjes eerste kleinkind, de naar haar vernoemde Fokeltje (17-2-1842) als eerste is gedoopt uit het bekken.

Nawoord

Het kerkboek eindigt in 1825 met Theodorus Ykes Ykema als laatste administrerend kerkvoogd. Het is aannemelijk dat hij, gezien zijn positie als assessor van Wymbritseradeel, tot zijn dood in 1844 bemoeienis had met de kerkfinanciën. De schenking van een zilveren doopbekken aan de kerk in 1843 versterkt die veronderstelling.

De boven- en onderkant van het doopbekken dat in 1843 door Theodorus en Fokeltje Ykema aan de kerk werd geschonken. Het ronde bekken met geprofileerde rand en een diameter van 18.1cm bij een hoogte van 4cm, is gemerkt met een Minervakop, 2de gehalte, Jaarletter I (=1843), Meesterteken A S 107. (Koonings 742 A.M. Sustring Jz. Gewerkt te Sneek 1835-1873).

Dat tegen de assessor van Wymbritseradeel, Theodorus Ykema minder hoog werd opgekeken dan tegen de Ykema-bijzitters van die grietenij in de regententijd voor 1795, bewijst een spotticht uit 1838 in het Fries van die tijd. Het is van de hand van de dichter en schoolmeester van Wolsum, Rein Baukes Windsma (1801-1862). Windsma was behalve schoolmeester voorzinger in de kerk van Westhem en werd in die functie vermoedelijk regelmatig geconfronteerd met de (on)hebbelijkheden van kerkvoogd en assessor Theodorus. Het vers heeft als titel: 'De lûf fen Theodorus Ykema'. Wijzend op het kennelijk royale drankgebruik van 'Us Assessor' lucht master Windsma zijn gemoed neemt de assessor vlijmscherp op de hak. Het spotticht is, behalve de titel en de noot betreffende de titel, door schrijver dezes in hedendaags Fries omgezet. Het is een zogenaamd naamvers: de beginletters van de regels vormen de naam Theodorus Ykema.

DE LÔF FEN THEODORUS YKEMA*)

T ûker (skerper) ferstân, as ús Assessor het,
H at nimmen; syn holle is fan wittenskip fet.
E lts sjocht it him oan: sels syn útpûljend each
O nditst (ferriedt) it: syn geast-flecht giet elkien te heech.
D ock (sok) krêftich petear, as syn mûle ús eltse oer'
O pdroant hearde nimmen ea fan boarger noch boer.
R opt immen: "It is mar in sûplap in keal!"
U s oardiel is mylder, en stiet as in peal.
S kink dus mar ris yn, Assessor! 't smakket goed.

Y (jo) binne wat toarstich: In sûpke is net tsjoed
(ferkeard).
K rêft, libben en geast -fjoer taapje jo der faak út:
E k tsjûcht dat jo noas wol, jo troanje en jo snút".
M yn wurd is dus nochris: Tûker ferstân,
A s ús Assessor hat, hat nimmen yn 't lân.

1838

*) Assessor fenne Grietenye Wymbritseradeel.

Met de dood van assessor Theodorus in 1844 kwam een einde aan de toch al verminderde bestuurlijke invloed van de Ykema's in Wymbritseradiel. Andere tijden waren aangebroken, waarin na het vertrek van de Fransen in 1813, de maatschappij langzaam maar zeker evolueerde naar een democratischer vorm van samenleven. Wat nog lang bleef, waren de bemoeienissen van de Ykema's bij de financiële zaken van de kerk van Westhem, zoals blijkt uit kerkelijke stukken van na 1825, die door zoon Yke en kleinzoon Theodorus als kerkvoogd ondertekend zijn.⁹

Met het vertrek van de laatste Ykema in 1875, in de persoon van deze Theodorus, de man aan wie wij de transcriptie van het kerkboek te danken hebben, kwam een eind aan een 207-jarige aanwezigheid van Ykema's in Westhem. Een aanwezigheid die gezien hun positie in de dorpsgemeenschap en in de grietenij een even lange periode van betrokkenheid bij het wel en wee van de kerk betekende.

Sandfirden, Ringwiel: wijde blik

Bronnen

- Behalve het kerkboek van Westhem (1701-1824), zijn dit:
Bakker, G. (red.), *Wymbritseradiel. Skiednis fan in Greidgritenei*. Boalsert, 1974
Buma, T.J.. *De Buma's van Jutrijp- Hommerts. Gens Nostra*, Jaargang XXX, p33-38 en 69-73.
Historische GIS Fryslân, Tresoar, Internet www.hisgis.nl.
Jong, Jelle de. *Buwa Wabbaz te Sandfirden*.
In: Genealogysk Jierboek 1999. blz. 7-94.
Fryske Akademy, Ljouwert.
Kadastrale en Prekadsatrale Atlas van Fryslân.
Wymbritseradiel Súd en Drylst. Fryske Akademy, Ljouwert, 2000.
Kerkelijke stukken van Westhem over de periode 1838-1864.
Priester, E. Jr. *Beknopte geschiedenis van Wymbritseradeels cum annexis Contributie Zeedijken*. J.F. van Druten, Sneek 1915.
Reinstra Albert. *'Tot genoegen der besteders' 900 jaar kerkhistorie van Sandfirden*
Uittreksel floreenkohieren Westhem (1708-1858), Stemkohier 1698.
Windsma, Rein Baukes, *Samle Dichtwurk*, Fryske Akademy, Ljouwert, 1981.
Ykema, Johannes Aureliusz.. *De financiële op - en afgang van Johannes Ykes Ykema (1822-1891)* (in eigen beheer) Harderwijk 1998
Ykema, Marten E.. *Stamboom familie Ykema (Wymbritseradeel)*. Intern familie Ykema.

NOTEN

- 1 Trijntje was een dochter van dominee Theodorus Grotius van Makkum en achterkleinkind van Christianus Bernardus Schotanus à Sterringa, (1603-1671), grondlegger van de Schotanus-atlas.
- 2 Syptertie heeft samen met haar man Sytse Sytses, boer te Smallebrugge, een bijzondere grafsteen in de vorm van een staande, vierkante, bewerkte stenen paal op het Buma-kerkhof aldaar. Zij is grootmoeder van de in de tekst genoemde Lieuwe Annes Buma. Twee van haar daar rustende Buma-kleinkinderen noemden zich Ykema Buma.
- 3 In de stemkohieren zijn in Friesland in de 17de en 18de eeuw de per dorp behorende onroerende goederen opgenomen, waaraan stemrecht in dorps- en grietenij-zaken verbonden was. Een dergelijk stemdragend goed was geregistreerd onder een eenduidig stemnummer,

waarbij de eigenaar en de gebruiker werden vermeld. Een tweede systeem van registratie van landeigendom zijn de zogenaamde floreenkohieren, waarmee tot 1858 de hoogte van de floreenrente, een grondbelasting, werd bepaald. Hierin werden per dorp met unieke nummers (floreennummers) percelen met hun ligging en grootte aangegeven en de huurwaarde, benevens de eigenaar en de gebruiker van het betreffende goed.

- 4 De eerste Ykema in Westhem is Johannes Ykes Ykema (1638-ca. 1703).
Johannes kwam van oorsprong uit Sandfirden. Zijn eerste huwelijk met Sjoerditie Baukes in 1657 voerde hem naar Abbega. In 1668 trouwde hij met Reynsk Wybes, boerin te Westhem. Beide waren kort daarvoor weduwnaar en weduwe geworden. Zij hadden elk 5 kinderen uit hun eerste huwelijk. Ze boerden waarschijnlijk op de boerderij Westhem, stem 6. Al in ca. 1675 trouwde Johannes, opnieuw weduwnaar geworden, voor de derde maal, nu met Yeskje Harmens. Bij haar had hij de zoons Lieuwe (na 1775- ca. 1712) en Yke (1680-1751), die we beiden als administrerend kerkvoogd in het kerkboek tegenkomen. Behalve boer was Johannes dorpsrechter, ontvanger en bijzitter/mederechter van de grietenij Wymbritseradeel. De laatste Ykema in Westhem was Theodorus Ykema, (de overschrijver van het kerkboek), kleinzoon van Theodorus Ykema de assessor. Hij vertrok in 1875 naar Hommerts. Eerder was zijn achter achterneef Johannes Ykes Ykema (1822-1891), zoon van de eerdere schout van Nijland, hem met zijn vertrek naar Ureterp in 1856 voorgegaan.
- 5 Dat de Ykema-kerkvoogden gedurende tientallen jaren geen verantwoording aflegden kan liggen aan het feit dat zij in de grietenij tegelijkertijd de functie van bijzitter/mederechter of assessor bekleedden. In die hoedanigheid oefenden zij de controle uit over het beheer van de kerkelijke goederen in de grietenij Wymbritseradeel. In Westhem waren beide functies, controlerende bijzitter en beherende kerkvoogd, gedurende lange tijd in een en dezelfde persoon verenigd en controleerde bijzitter Ykema het kerkelijk beheer van kerkvoogd Ykema.
- 6 Volgens Albert Reinstra zijn deze banken bij de laatste renovatie verwijderd.
- 7 Zie inventarislijst, opgemaakt door S. ten Hoeve bij de overdracht van de kerk aan de Stichting Alde Fryske Tsjerken.
- 8 Fokeltjes zoon Johannes (1822- 1891) uit haar eerste huwelijk met Yke Johannes Ykema, kreeg uit zijn huwelijk met Geertje Abma (1819-1857) in die periode de kinderen: Fokeltje, (27-2-1842) en Yke (14-6-1843).

Theodorus'zoon Yke uit het eerste huwelijk van Theodorus met Gatske Sybrens Koopmans kreeg bij zijn tweede echtgenote Atje Aukes Frankena (1814-1869) op 9-3-1843 een zoon Minne.

- 9 Met vriendelijke dank aan Albert Reinstra voor de kopieën van deze stukken, benevens het beschikbaar stellen van de foto's bij dit artikel en de nuttige suggesties van zijn kant.

Curriculum vitae

Cornelis, Bakker (Wirdum, 1934) was als literatuuronderzoeker werkzaam bij KEMA, Arnhem. Is na zijn pensionering secretaris van de Commissie Ykema (Wymbritseradeel) en redacteur van de nieuwsbrief "YkemaNieuws" van deze commissie. De uit 7 leden bestaande Commissie Ykema, stelt zich ten doel om uit de historische- en genealogisch gegevens van de familie Ykema, afkomstig uit Wymbritseradiel, een familieboek samen te stellen.

Overzichtskaartje van Westhem en omgeving in 1832.

Centraal midden/boven, de kerk van Westhem. Linksboven (noordwest van) de kerk is zate stemnummer 5. Direct daarboven zate stemnummer 6. Recht onder de kerk is de zate op Katzijl.

In 1768 woonden de drie broers Johannes, Harmen en Theodorus Ykema resp. op Katzijl, stemnummer 6 en stemnummer 5.

Linksboven is Blauwhuis net zichtbaar. De Hemdijk slingert zich van rechtsmidden langs Westhem naar linksboven langs Blauwhuis. Halfweg tussen Westhem en Blauwhuis stond een tweede boerderij, die ook behoorde bij de zate op Katzijl, aan de zuidzijde van de Hemdijk gelegen. Daarnaast richting Blauwhuis bevond zich nog een woning.

DE KERK VAN WESTHEM IN HAAR OMGEVING

Langs de Hemdijk

Aan de Hemdijk tussen Blauwhuis en Oosthem ligt enkele honderden meters landinwaarts op een terp het opvallende kerkje van Westhem. De locatie is een oude nederzetting op de "uitburen" Feytebuorren. Al in de 9e eeuw moeten er mensen hebben gewoond. In de 11e eeuw staat het dorp, met thans circa 100 inwoners, bekend als Woschum, een tamelijk welvarende vissersplaats temidden van een uitgestrekt plassengebied. De Hemdijk, aangelegd langs de zuidkant van de Middelzee, bestaat uit dijken rondom oorspronkelijk op zichzelf staande gebieden die tot één geheel zijn samengesmolten. Toen de Middelzee dichtslibde werd hij vervolgens ingepolderd. De Hemdijk diende tot diep in de 19e eeuw om het opgestuwde (zee)water uit het merengebied te keren. De dijk, die in 1854 werd verhard, ligt bij Westhem ruim 2,5 meter boven de omliggende landerijen.

Hemmen

De hemmen vormen een reeks van binnenpolders aangedijkt tegen de Hemdijk. Deze laaggelegen polders, omringd door dijken voor waterkering, hadden een natuurlijke afwatering via sluizen. De hemmen stammen uit de 12e eeuw en hebben tot de 20e eeuw gefunctioneerd. In (de) Westhem verzamelde het water zich in de zijlroede als toevoerleiding naar de zijl, waar het vervolgens werd gespuid in de meren.

Na Blauwhuis begint, in oostelijke richting de Hemdijk volgend, het land van meren en poelen, wieden en hoppen, tochtsloten en weteringen.

Land niet alleen van hemdijken maar ook van rigen, kettingen, schattingen, draaien, klyn- en knipgrond. Een gebied waar de boeren met tientallen eenvoudige elektrische gemaaltjes het wankel evenwicht tussen land en water trachtten te handhaven. Zij aan zij met hun arbeiders en knechten hebben ze het water gekeerd en benut om een karig stuk brood te kunnen verdienen.

Zondags schoven ze ook gezamenlijk aan in dezelfde kerkbanken. In het zuidwesten van Fryslân heeft de ontkerkelijking dan ook minder toegeslagen dan in sommige delen met andere sociale verhoudingen. Om die reden zijn de kerken nog in beheer bij de kerkrentmeesters en bezit de Stichting Alde Fryske Tsjerken in zuidwest Fryslân geen kerken, behalve in Westhem en Uitwellingerga.

Op het gebied rond Westhem is van toepassing het Groninger gezegde:

Gain diek,

Gain laand,

Gain leev'n.

Zes woorden slechts die herinneren aan de eeuwenlange strijd tegen water en stormen.

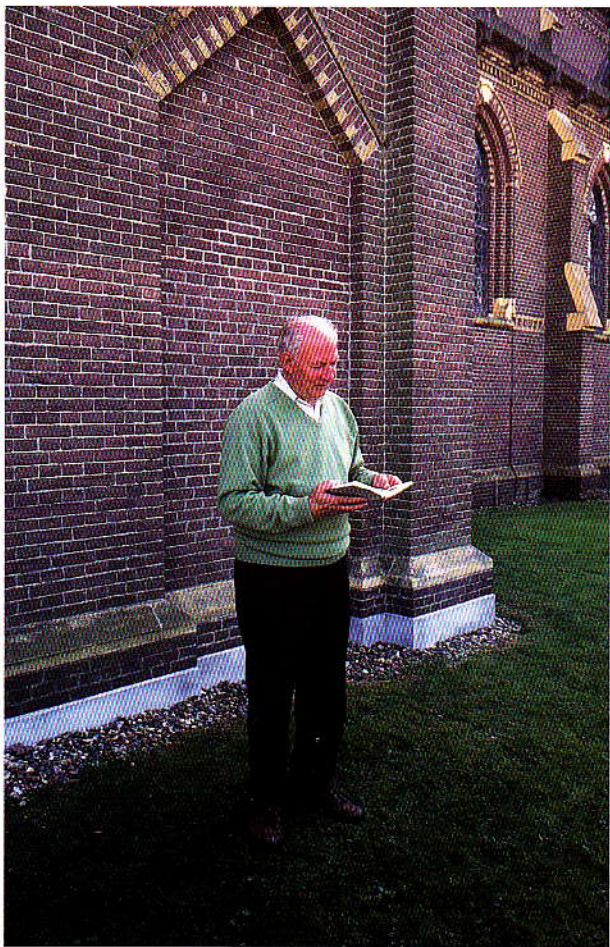
Overgangsgebied

Westhem ligt op de uiterste grens van het terpengebied. Voortgaande langs de Hemdijk veranderen de uitgangen van de plaatsnamen. De achtervoegsels –um, –terp of –werd verdwijnen. Achterom kijkend ziet men de dorpen Hieslum, Greonterp en Tjerkwerd vervagen. Bij de meer zuidelijk gelegen plaatsen verschijnen de achtervoegsels –ga (Abbega, Oudega, Idzega, St. Nicolaasga enzovoort) en –huizen (Draaisterhuizen, Osingahuizen, Lytshuzen, Idskenhuzen enzovoort).

Ter hoogte van Feytebuorren kronkelt de Sylroede zich om de kerk heen naar De Kat, een andere uitburen onder de klokslag van Westhem. De klokslag was het rechtsgebied van het dorp buiten de eigenlijke kern. De bewoners van de klokslag werden wel de buiten – of uitbuursters genoemd.

De Kat – een oud woord voor sluis of zijl – ligt pal aan de Hemdijk waar voorheen de uitwateringssluys van de Sylroede lag.

Het woord kat vinden wij onder andere terug in Katlijk en Kathuizum. Vermoedelijk was een kat een sluisje of schuif waarvan het schot verplaatsbaar was in verticale

Blauwhuis: een lofdicht

richting. In dit verband kan ook worden verwezen naar een geschilderd kerkraam in de Terptsjerke te Akkrum, waarin een familiewapen van Pier Zijlstra. Hij was in 1751 “schrijver van een Compagnie Infanterie tot Ackrum”. Het wapen vertoont een zijl. De zijldeur kan worden omhoog getrokken door een katrol, die in een ketting opdraait. Het woord katrol doet hier merkwaardig aan. What’s in a name!

De zijlen in de Hemdijk hadden aanvankelijk enkelvoudige deuren, die uitsluitend de ontwatering dienden. Vanaf de 15e eeuw kregen de wateren in dit gebied een steeds belangrijker verkeersfunctie. Er ontstonden op sommige plaatsen sluizen met dubbele deuren en kolken om schepen te schutten.

Kerkhof

De gracht rond het kerkhof van Westhem, die in open verbinding staat met de Sylroede, is gedeeltelijk blijven bestaan. Op dit protestantse kerkhof staan nog enkele oude, bijna onleesbare grafstenen van katholieken. Zo is er de steen van Jetze S. Dijkstra. Hij stierf op 30 november 1858 in de ouderdom van 84 jaar na te zijn voorzien van de H. Sacramenten der stervenden. Zijn vrouw overleed later en werd begraven in gewijde aarde op het in 1870 gereed gekomen katholieke kerkhof te Blauwhuis. Naderhand zijn er geen katholieken meer begraven te Westhem, waar overigens een stukje gewijde grond voor hen was gereserveerd. Blauwhuis, een overwegend katholiek dorp, werd een steeds omvangrijker uitburen onder de klokslag van Westhem, totdat het in 1950 een zelfstandig dorp werd in de gemeente Wijmbritseradeel. Met tegenwoordig zo’n 600 inwoners had het Westhem dan ook al lang overvleugeld. De machtige toren van de Sint Vituskerk, in 1871 gebouwd in neogotische stijl door architect Pierre Cuypers, is in de wijde omtrek dominant aanwezig.

Kerk

Inmiddels ligt daar het bescheiden Westhemmer kerkje met forse toren, waartegen het naar verhouding kleine schip met koor zich aanschurkt. Wuivend riet in de Sylroede en knotwilgen rond het kerkhof. Een oord van stilte. Vanaf hier loopt een rustiek kerkenpad door de weilanden naar het naburige Abbega. De kerk is gebouwd in 1708 en bezit eenvoudige banken, het doophek heeft gedraaide balusters, evenals het hekwerk van de galerij. Op de galerij (kreake) staat een harmonium. In de kerkvloer liggen grafstenen van de

familie Ijkema. Tijdens de restauratie in 2004 werd een altaarsteen gevonden, die een plaats heeft gekregen onder de houten vloer in het liturgisch centrum. De steen is na het openen van een vloerluik zichtbaar.

Rond 1450 is Westhem het toneel geweest van twisten tussen de Schieringers en de Vetkopers. Hierbij was onder andere betrokken “Hessel op da Hemdyck”. Sommige bronnen spreken van Hessel Albada. Zijn stins lag aan de Hemdijk tussen Westhem en Blauwhuis. De stins is in 1443 “uytgheroeyt ende ter aerden gheworpen”. In 1452 maakte Bauck, Hessels vrouw, haar testament en de “tzerke ofte patroen thij Westhem” ontving zes pondematen land, dat pas mocht worden verkocht “als men die tierke timmeren schillet ende naet eer”. De eerdere kerk is beschadigd bij de twisten en later heeft er brand gewoed.

Toren

De toren stamt uit de 14e eeuw en is opgetrokken uit kloostermoppen. Het onderste deel van de toren is oorspronkelijk in steen overwelfd geweest. De eenvoudige deur die het voorportaal van de kerk met de toren verbindt dateert uit de 17e eeuw. Aan de torenzijde van de deur staan ingekerfde huismerken en jaartallen.

In de klokkenstoel van de toren hangen twee klokken. De oudste dateert uit 1353, is 470 kg met een diameter van 90 cm. en heeft als opschrift Jezus, Maria, Bartholomeus. Voorts wordt de naam van pastoor Luidelfrus vermeld.

De andere klok – 170 kg., diameter 66 cm. – dateert uit 1639 en is door Jacob Noteman uit Leeuwarden gegoten voor Westhem. Aan de luidas van deze klok zit nog een houten wiel waarover het klokkentouw loopt.

Een dergelijk wiel van hout is zeldzaam, omdat in vrijwel alle torens deze wielen zijn vervangen door ijzeren exemplaren. De kerk is gewijd aan de heilige Bartholomeus. Hij behoort tot de zogenaamde exotische of oosterse heiligen, waarmee men in onze gebieden tijdens pelgrimstochten in aanraking kwam.

Hij was één van de twaalf discipelen van Jezus. Hij zou Jezus' boodschap vooral in Arabië en Mesopotamië hebben verspreid en in Armenië zijn ter dood gebracht. Op de toren staat een haan als windwijzer, uit circa 1700. In 1797 werd begonnen met het afgraven van terp en landerijen rond de kerk. Daarbij is veel tufsteen en ander bouw materiaal uit de 11e en 12e eeuw gevonden. In 1980 werden kerk, toren en kerkhof eigendom van de Stichting Alde Fryske Tsjerken.

De kerk ligt in een open landschap in de overgang van het terpengebied van Westergo naar het merengebied van zuidwest Fryslân. Het is een authentiek gebied met verrassende beelden, dat tot een halve eeuw geleden 's winters gedeeltelijk onder water stond. In dit gebied leefde en werkte de dichter, schilder en kluizenaar Gerben Rijpma (1878-1963). De volgende strofe uit één van zijn gedichten lijkt voor Westhem te zijn geschreven:

*It hoantsje heech op jinsen toer
Is troffen fan it sinnefûr,
Blinkt tsjin it pearljend himelrom
As kearseflam yn hillichdom.*

H.T. Algra

NEO-GOTIEK: NIEUW OF “RETRO”?

Iedereen die door de Friese dreven toert en let op de kerken en kerkjes valt het op dat er zo'n verschil in beleving achterblijft tussen de echte “oude” en die van later tijden. Allemaal gebouwd volgens eenzelfde concept, en toch zo totaal verschillend. De Gertrudis van Workum, de Martini van Bolsward of Franeker, maar ook het kerkje van Westhem lijken geboetseerd te zijn uit de vrije hand. De bouwers hadden een model voor zich of een schets en metselden, schaafden en beeldhouwden er - schijnbaar - op los. De handgevormde steen en de ter plekke gehouwen kapitelen, in allerlei formaten, voegden daar het hunne aan toe. En ziedaar de levendige en vlezige bouwwerken die boven dorp of stad oprijzen.

De kerken in de neo-stijlen hebben dat veel minder. Dat klopt: ze zijn niet naar een model geboetseerd, maar met passer en schietlood geconstrueerd volgens een op schaal geleverde bouwtekening. De architect heeft een opdracht gekregen, een budget toegewezen, een bouwterrein gezien, en gaat dat eigentijds en vakkundig oplossen. Hij tekent een kerk in zich herhalende modules, en gedacht in fabrieksmatig vervaardigde bouwmaterialen. Op maat gezaagde balken en planken, bakstenen, kapitelen, vloertegels uit de catalogus; kortom: “moderne” bouw.

Het budget noopt hem zoveel mogelijk kerk voor een zo laag mogelijke prijs te leveren.

Vandaar dat de neo-kerken er dikwijls wat streng, stroef, en soms wat saai uit zien. En ook wel eens wat spichtig en schriel. Want het moest betaalbaar blijven.

In deze beperkingen toont zich echter toch wel eens de meester. Grootmeesters als P.J.H. Cuypers (1827-1921), Tj. Kuipers (1857-1942) of A. Tepe (1840-1920) wisten aan hun ontwerpen visie mee te geven en allure. Zij waren allermindst slechts kopieerders van een verleden. Zij zochten aansluiting bij de regionale bouwtrant, en verbonden die met gegevens uit de Europese bouwcultuur, Bijbelse motieven en maatverhoudingen uit de klassieke cultuur. Hun gebouwen zijn altijd ontworpen

op het lichaam van het dorp of de stad waar zij verzezen. Ook schuwden zij niet de toepassing van moderne constructies als ijzeren overkappingen. Hun decoraties waren niet zelden de kraamkamer van de Jugendstil. Zij zijn de vaders van het “nieuwe bouwen” geweest.

Toch komt er rond 1920 vrij abrupt een einde aan de waardering van de neo-gotieke of neo-romaanse kerk.

Leeuwarden, St. Bonifatiuskerk

Gewild of ongewild voorzagen ze, vooral in Rooms-Katholieke kring, in een "retro-behoefte". Men was de oude kerk aan de protestanten kwijt geraakt, en droomde zich bij de herleving een kerk toe die alsnog zo goed mogelijk dit verlies compenseerde. Men vroeg de architect om een nieuwe, luisterrijke, kerk maar bedoelde eigenlijk een herboren middeleeuwse.

Dit bleek een anachronisme. De middeleeuwse kerk was een evenementenhal waarin men rondliep van devotie naar devotie, van doopvont naar preekstoel en vervolgens naar het altaar.

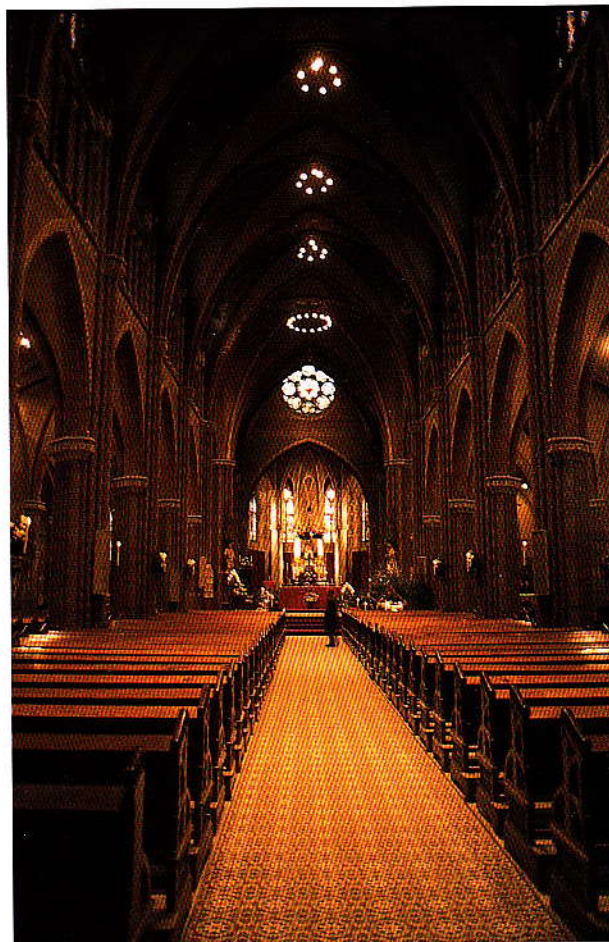
In de negentiende eeuw was de kerkgang teruggevallen tot de meest roerloze bezigheid van de week: op je plaats blijven met als enige uitspatting het staan tijdens het evangelie en de gang naar de communiebank. In een met banken volgestouwde kerk kreeg men last van pilaren, zodat het altaarbelletje soms nodig was om te ontdekken hoever het opdragen van de mis gevorderd was.

De overdaad aan decoratie en beelden begon als storend ervaren te worden in een periode die aankoerste op soberheid van aankleding. En opeens had men genoeg van deze bouwtrant en begon de grote slachting onder de neo-gotiekers.

Nu, zestig jaar later, is de woede geluwd. Men krijgt weer oog voor de visioenen en het kunstenaarschap waaruit deze geboren zijn. Ook wordt, schoorvoetend, de vaste hand bewonderd die deze huizen Gods getekend en gemodelleerd heeft.

En nog iets: Voor het geslonken kerkbezoek zijn de neo-gotieke kerken zeer barmhartig. Door de pilaren wordt de overgrote ruimte tot zulke overzichtelijke proporties gecompartmenteerd dat ook bij mager kerkbezoek toch een aangename indruk van redelijke bezetting overblijft. Heeft Cuypers nooit aan gedacht; maar het heeft een onverwachte meevaller van zijn oeuvre opgeleverd. Dat doet de geschiedenis wel vaker.

L. van Ulden ofm

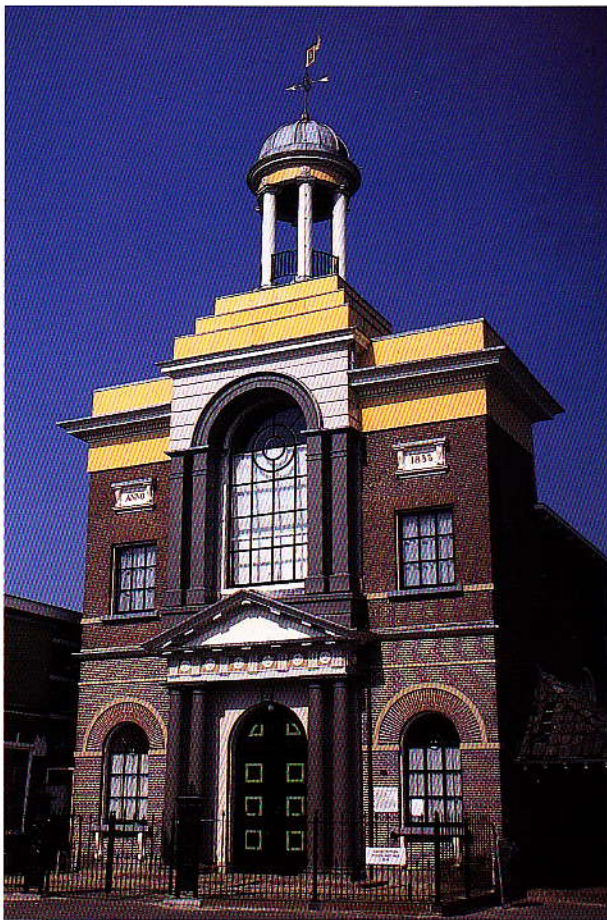

Blauwhuis, St. Vituskerk

STICHTINGSNIEUWS

Donateursbijeenkomst op zaterdag 27 oktober 2007 te Akkrum

Op deze bijeenkomst in de Terptsjerke zal een diaprojectatie worden verzorgd door de heer Reint Wobbes te Huizinge, secretaris van de Stichting Oude Groninger Kerken van Museum Het Hoogeland. Als onderwerp is gekozen: de cultuur van dood en begraven. Het verhaal

Akkrum, Doopsgezinde kerk

van de cultuur van dood en begraven begint in onze gebieden bij de hunebedden, de grafheuvels en de terpvondsten. De in het vroege christendom ontstane gewoonte in en rond de kerk te begraven houdt op veel plaatsen stand tot op de huidige dag. Fraaie en curieuze monumenten zijn ons nagelaten in de vorm van sarcofagen, epitafen, grafmonumenten, zerken en rouwborden. Typisch voor ons gebied zijn de rijk gedecoreerde grafstenen met symboliek en vrome, berustende, soms schalkse, maar altijd ontroerende teksten.

Akkrum, Protestantse kerk

Zij vormen onze stenen archieven.

Voordien verstrekt de voorzitter informatie over ontwikkelingen binnen de Stichting Alde Fryske Tsjerken.

Naast het bespelen van het Petrus van Oekelenorgel uit 1856 verzorgt een muziekensemble tweemaal een kort optreden.

Er wordt een bezoek gebracht aan de nabijgelegen doopsgezinde vermaning uit 1835. De Terptsjerke beschikt onder anderen over een viertal geschilderde glazen ramen uit 1760, vervaardigd door de gebroeders Gonggrijp te Sneek. In beide kerken zullen korte inleidingen worden gehouden.

De bijeenkomst, die zal worden onderbroken door een pauze voor consumpties, begint om 14.00 uur en eindigt uiterlijk 17.00 uur.

VAN DE EXCURSIECOMMISSIE

Najaarsexcursie 6 oktober 2007

Onze najaarsexcursie wordt gehouden in de 'Vlecke Joure', ontstaan als buurtschap tegen het gebied van het dorp Westermeer, waaraan de toren en het kerkhof nog herinneren. Een vlek, kleiner dan een stad, groter dan een dorp en ook ontstaan als uitbuurt van een ouder dorp.

Joure was gunstig gelegen op een zandrug vanuit het oosten naar Sloten en daarnaast nog bij een waterrijk gebied. In de 16e eeuw vestigden zich hier marktkooplui, ambachtslieden en schippers langs de Midstraat richting Westermeer. Bekend is de scheepshelling van Eeltsje Holtrop van der Zee (Eeltsjebaas). Er waren klokkenmakerijen, waar o.a. stoeltjesklokken werden gemaakt. We gaan in Joure drie kerken bezoeken: de hervormde kerk, de doopsgezinde kerk en de rooms-katholieke kerk. Maar er is meer te zien, onder andere het interessante museum; denk maar eens aan Douwe Egberts, koffie thee en tabak en daarnaast gebouwd de geelgieterij van Keverling.

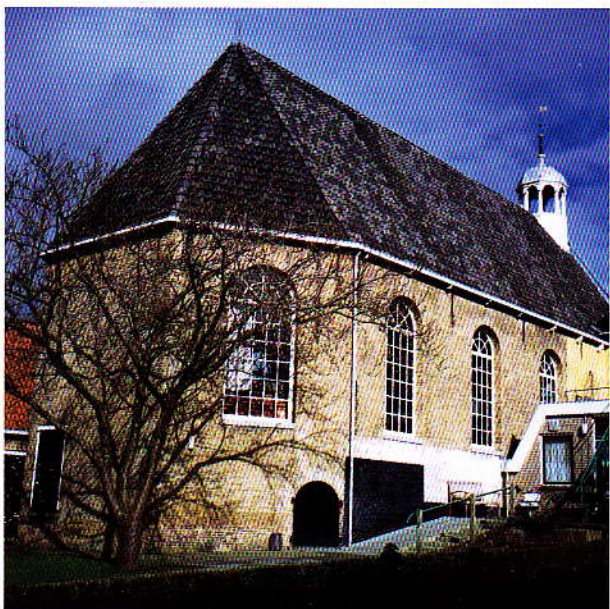

De hervormde kerk

De toren is uit 1628; de kerk, gebouwd na de Hervorming, is in 1642 weer afgebroken vanwege ruimtegebrek en daarna, 1644-1645, is de huidige kerk gebouwd.

De kerk heeft een schip en twee beuken met zadeldaken. De westgevel van de zijbeuk heeft een puntgevel met afdekkingen en aanzetkrullen, fronton en een ingang. In het interieur dorische zuilen, houten tongewelven, een preekstoel uit 1625-1650 met gekorniste panelen en een gelijkvormig doophek. In de kerk overhuifde herenbanken, o.a. van Van Baerdt uit 1645, van Vegelin van Claerbergen uit 1750-1775. Een fraai tiengebodenbord uit 1648 en psalmbordjes met klepladjes.

De fraaie en forse toren heeft drie geledingen met zandstenen lijsten, een omgang met balustrade, een houten achtkant met open koepel, een achtkante spits en daarop een windvaan. Maar daarin ook een rechtsaal met publieke tribune en een hondenhek, waar gevangenen werden opgesloten.

De doopsgezinde kerk

De huidige kerk is gebouwd in 1824. Doopsgezinde kerkgebouwen worden veelal gekenmerkt door soberheid, maar deze kerk is zeker de moeite van het bezoeken waard, ook vanwege het aardige interieur. Het orgel is boven de preekstoel geplaatst, zodat het tevens dient als klankbord en één geheel vormt met de preekstoel.

Zoals zoveel schuilkkerken is ook dit gebouw achter de rooilijn gebouwd, hoewel dit na 1795 niet meer verplicht was. De kerk is van gele steen gebouwd behalve de gevel; die werd gebouwd van rode baksteen. De kerk heeft een tuitgevel met hoekpilasters en heeft een neoclassicistische ingangspartij. Dit neoclassicisme ontstond in de 19e eeuw en deze kerk was de eerste in deze rij. Op de tuitgevel een dakruiter naar voorbeeld van andere kerken (ook in Akkrum en Surhuisterveen) en daarop een windvaan, voorstellende een lam, typisch doopsgezind.

Al voor het jaar van de Hervorming (1580) kwamen er doopsgezinden bijeen in Joure en was er ook al sprake van een 'vermaning', waar men samenkwam.

De rooms-katholieke kerk

De Sint Mattheüskerk is in 1953 gebouwd door ingenieur G.M. Leeuwenberg in de stijl van de Bossche School. De vorige kerk werd door Wennekers gebouwd in 1867-1868 naar meerdere voorbeelden in neo-romaanse stijl met gotisch koor. Van deze kerk is alleen de toren over; deze werd ontworpen naar zuidfranse voorbeelden. Toen de huidige kerk werd gebouwd ging men terug naar een zeer oude vorm, de oudchristelijke basilica met een halfronde absis. In het interieur zuilen met teerlingkapitelen en een vlak balkenplafond.

2. Organisatie.

De bussen vertrekken van het NS station te **HEEREN-VEEN** om 12.00 uur en proberen daar ongeveer 17.15 uur weer terug te zijn. Onze bussen zullen een plaats zoeken waar de lijnbussen staan: aan de voorzijde het station verlaten en dan naar rechts lopen.

De kosten bedragen **€ 12.00** per persoon. Behalve informatie over het gebied waar u doorheen rijdt en de

deskundige inleidingen in de kerken, ontvangt u een envelop met beschrijvingen van de kerken die we bezoeken. Inschrijving van de excursie vindt plaats bij ontvangst van genoemd bedrag op **postrekening 36 90 669** t.n.v. de excursiecommissie Alde Fryske Tsjerken te Leeuwarden onder vermelding van **najaarsexcursie**. Ook graag het aantal personen vermelden.

U ontvangt geen bevestigingsbericht, uw betalingsbewijs is ook uw bewijs van inschrijving. U kunt inschrijven tot **17 september**, dan dient uw betaling binnen te zijn, dit met het oog op het huren van de bussen.

Daarna loopt u het risico dat u niet meer met de bus mee kunt.

Het is ook mogelijk om een envelop met beschrijvingen toegestuurd te krijgen. Deze ontvangt u na overmaking van € 3.75 (beschrijving van de kerken + portokosten).

Van alle bezoekers met eigen vervoer wordt verwacht, dat zij in één van de kerken een envelop voor € 3.00 kopen. Dat geldt als toegangsbewijs. **Een echtpaar betaalt dus tweemaal dat bedrag.** Deze bedragen gelden om in de kosten van zo'n dag te voorzien. Het komt voor, dat in de ene kerk de enveloppen met beschrijvingen op zijn. Het is moeilijk om vooraf te beoordelen in welke kerk de meeste beschrijvingen verkocht zullen worden. Wij verwachten, dat u dan in een volgende kerk de envelop met beschrijvingen koopt.

Kerkinleidingen zullen in elk geval om 13.00, 14.00, 15.00 en 16.00 uur in elke kerk gehouden worden. We hopen u op 6 oktober te zien en met elkaar een goede excursie te hebben.

Namens de excursiecommissie, Minze Postma.

Errata, Addenda

Keppelstok 73, December 2006

- pag. 5 dedicatieformule in Keuls dialect voor: het komt zo het komt"
- pag. 8 onderschrift: Stiftersgruft m.z. Stiftergruft
- pag. 14 onderschrift: late Middeleeuwen m.z. volle Middeleeuwen: de kerk was toen nog niet verbouwd in gotische stijl
- pag. 21 onderschrift: Fulda-Neurenberg m.z. Fulda-Neuenberg
- pag. 21 onderschrift: crypt m.z. crypte
- pag. 22 onderschrift: de kerkenstichter bisschop Bernold werd later vereerd als Sint Bernulphus; het Bernulphusgilde deed sedert 2e helft 19e eeuw veel voor de artistieke inrichting van neo-gotische kerken.
- pag. 30 onderschrift: de rode Wezer/Bremer zandsteen werd niet voor middeleeuwse Friese sarcophagen gebruikt, maar de zandsteen uit het Rijnland.

Westhem: rust en bezinning

Westhem: ruimte en tijd

Colofon:

Stichting Alde Fryske Tsjerken

Publicatie nummer 74 Juni 2007

*De Keppelstok is een informatief blad
over monumentale kerken in Fryslân*

Herkomst van de afbeeldingen

RACM: 5^{li}, 7, 9, 18^{li}, 20^{li}, 25, 26, 30

A. Reinstra: 5re, 8, 10-13, 15-17, 18re, 19, 21,
27^{lo}, 27rb

H. Algra: 1, 4, 23, 37-39

W.A. Bangma: 2, 31, 35, 42, 43

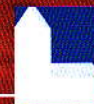
B. Gras: 20re

CBG: 27^{lb}

Tresoar: 33

M. Postma: 40, 41

Druk: Grafisch Bedrijf Hellinga B.V.
Leeuwarden

Stichting Alde Fryske Tsjerken

Stichting Alde Fryske Tsjerken

Postbus 137
8900 AC Leeuwarden
Emmakade 59
Telefoon (058) 213 96 66
E-mail: info@aldefrysketsjerken.nl
www.aldefrysketsjerken.nl